AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

"Azərbaycan və İtaliya iqtisadi əlaqələrinin müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri"

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Əlibabayeva Sevilcan Akif

BAKI - 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
Təsdiq edirəm

"___"_________20 -ci il

"Azərbaycan və İtaliya iqtisadi əlaqələrinin müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri"

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisaslaşmanın şifri və adı: 060401 – Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər

Magistrant
Əlibabayeva Sevilcan Akif

imza___________________

Elmi rəhbər
i.e.n., dos. Səmədova Mehriban Tofiq

imza___________________

Proqram rəhbəri
i.f.d., b/m Nəcəfova Kəmalə Akif

imza___________________

Kafedra müdiri
i.e.d professor Kəlbiyev Yaşar Atakişi

imza___________________

BAKI – 2019

Summary

Relevance of research. The ever-increasing demand for foreign trade, the active involvement of countries in global economic relations and global trade in globalization, calls for new approaches in this area to ensure its flexibility against transformation of the economic situation in Azerbaijan and Italy, and the need to bring these countries closer in line with international rules and norms condition.

Purpose and tasks of the research. An objective and thorough study of foreign trade and economic relations between Azerbaijan and Italy.

Used research methods. Theoretical principles of conceptual and systematic approaches, methods and methods of scientific research, statistical grouping and comparisons, etc. performs.

The database of the dissertation. Work consists of scientific works of well-known experts in the field of foreign economic and trade relations of the Azerbaijan and Italy and famous scientists of the world in the field of economic and trade, features of expansion of economic relations, corresponding legislative acts and other legal and normative documents.

Research restrictions: Requires broader practical information.

Research Findings: It is perhaps perhaps the most important outcome of this research that economic relations between the two countries have recently shifted to new quality and new quality stages that have no analogues.

Scientific-practical significance of the research. as well as the ideas and ideas proposed at that level can be applied both at the state level and at the level of separate joint and foreign firms in the field of foreign economic and foreign trade activities.

Key words: Italy, Azerbaijan, trade

İXTİSARLAR

AB	Avropa Birliyi
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AFR	Almaniya Federativ Respublikası
Aİ	Avropa İttifaqı
AR	Azərbaycan Respublikası
AYİB	Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı
BBDTL	Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarəti Limanı
BƏƏ	Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri
BXİ	Birbaşa Xarici İnvestisiyalar
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
BVF	Beynəlxalq Valyuta Fondu
DGK	Dövlət Gömrük Komitəsi
DTT	Dünya Ticarət Təşkilatı
İEOÖ	İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələr
İEÖ	İnkişaf Etmiş Ölkələr
İİTKM	İqtisadi İslahatların Təhlil və Kommunikasiya Mərkəzi
RF	Rusiya Federasiyası
SSRİ	Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı
TAP	Trans-Adriatik Pipeline
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ÜTT	Ümumdünya Ticarət Təşkilatı

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ...	**7**
I FƏSİL.	**XARİCİ İQTİSADİ ƏLAQƏLƏRİN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI............................**	**11**
1.1.	İqtisadi inkişafda xarici iqtisadi əlaqələrin rolu və elmi – nəzəri əsasları..	**11**
1.2.	İqtisadi inteqrasiya şəraitində xarici iqtisadi əlaqələrin müasir vəziyyətinin inkişafına təsir edən amillər....................................	**20**
1.3.	Ölkələr arasında iqtisadi əlaqələrin inkişafında müasir informasiya texnologiyalarının rolunun artırılması məsələləri......	**27**
II FƏSİL.	**AZƏRBAYCAN VƏ İTALİYA RESPUBLİKALARININ İQTİSADİ – TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏDQİQİ VƏ ONLAR ARASINDA İQTİSADİ ƏLAQƏLƏRİN MÖVCUD İMKANLARININ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ...**	**36**
2.1.	İtaliya Respublikasının müasir iqtisadi vəziyyəti və iqtisadi əlaqələrin inkişaf təmayülləri..	**36**
2.2.	Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi – ticarət əlaqələrinin müasir vəziyyətinin tədqiqi...	**43**
2.3.	Azərbaycan Respublikası ilə İtaliya Respublikası arasında iqtisadi əlaqələrin mövcud imkanlarının qiymətləndirilməsi.........	**51**
III FƏSİL.	**AZƏRBAYCAN VƏ İTALİYA RESPUBLİKALARI ARASINDA İQTİSADİ – TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ...**	**55**
3.1.	İqtisadi və xarici ticarət əlaqələrinin iqtisadi effektivliyinin təmin edilməsinin prioritet istiqamətləri..	**55**
3.2.	Azərbaycan – İtaliya iqtisadi əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi perspektivləri..	**58**
3.3.	Azərbaycan və İtaliya arasında ikitərəfli qarşılıqlı investisiya qoyuluşu üzrə mövcud potensiallardan effektiv istifadə yolları.....	**63**
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR...	**69**
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.......................................	**72**
	Əlavələr...	**75**
	Cədvəllərin siyahısı..	**75**
	Sxemlərin siyahısı...	**75**
	Diaqramların siyahısı..	**75**

GİRİŞ

Tədqiqatın aktuallığı. Müasir dövrdə Azərbaycan - İtaliya qarşılıqlı əlaqələri, iqtisadi, sosial, siyasi sahələr üzrə müvəffəqiyyətlə tərəqqi edir. O cümlədən, qardaş xalqların daha çox yaxınlaşmasına şərait yaradan fəaliyyət sahələri də mövcuddur ki, bunlara da xarici ticarət fəaliyyətini misal göstərmək etmək olar.

Ulu öndər Heydər Əliyevin və dövlətin indiki başçısı İlham Əliyevin bilavasitə iştirakı ilə yenidən yaradılaraq yeni şəklə salınmış AR-nın xarici ticarəti dünya ticarətinə inteqrasiya edilmişdir.

Lakin xarici ticarətin fasiləsiz olaraq tələbatları, qloballaşma mühitində dövlətlərin interaktiv şəkildə dünya təsərrüfat münasibətləri və dünya ticarətinə daxil olması bu sahədəki müasir yanaşmaların, onun AR və İtaliyada yaranan iqtisadi vəziyyətlərinin transformasiyalarına qarşı çevikliyinin təmin olunmasının, qlobal qayda qanunlara müvafiq olaraq bu ölkələrin əməkdaşlıq münasibəti saxlamasının son dərəcə vacibliyini şərtləndirir.

Azərbaycanın və İtaliyanın zəif xarici ticarət münasibətləri olduğunu əks etdirən onlar arasındakı ixrac-idxal prosedurlarının müqayisəli şəkildə təhlil edilməsi də buna sübutdur. Bütün bunlar ümumilikdə Azərbaycan və İtaliyanın xarici ticarət münasibətlərinin inkişaf etdirilməsinin praktiki və nəzəri problemlərinin ümumi halda tədqiq edilməsinin dərindən mənimsənilməsinin vacibliyini göstərir.

Problemin öyrənilməs səviyyəsi. Azərbaycanda xarici ticarət əlaqələrinin formalaşması, xarici investisiyaların təşviqi və cəlbi, regional iqtisadi əməkdaşlıq məsələləri sahəsində son illərdə ciddi tədqiqat əsərləri yaranmışdır. Bu sahədə tanınmış Azərbaycan alimləri E.Bağırzadə, Z.Səmədzadə, Ş.Hacıyev, Ə.Bayramov, R.Həsənov, N.İmanov, Ə.Muradov, A.Şəkərəliyev, İ.Kərimli, M.Bərxudarov, A.Məhərrəmov, R.Qasımov, D.Vəliyev, G.Gənciyev, F.Rəhimli, M.Məmmədov və digərlərinin ardıcıl tədqiqatları diqqəti cəlb edir. Dünya təcrübəsində xarici ticarət əlaqələrinin müxtəlif nəzəri-praktiki məsələlərinin tədqiqi ilə tanınmış iqtisadçı alimlərdən M.Porter, C.Stiqlits, P.Kruqman, F.List,

A.Bulatova, V.Derqaçev, İ.Balabanov, A.Başarova, L.Şkvarya, İ.Kovalyova, E.Koçetov, V.Rıbalkin, Y.Xrenova, V.Fominskiy və başqalarının maraqlı əsərləri vardır. Lakin yuxanda adlan çəkilən alim və iqtisadçıların elmi əsər və işləri bir çox öyrənilən problemin həllini əhəmiyyətli dərəcədə irəlilətmiş, xarici iqtisadi və xarici ticarət fəaliyyətinin bir sıra aspektlərini yeni şəkildə dərk etməyə imkan yaratmışdır. Bununla yanaşı, elmi ədəbiyyatda Azərbaycan və İtaliyanın xarici ticarət əlaqələrinin qravitasiya modelinin qurulması zəif işıqlandırılmışdır. Beləliklə, iqtisadi elm və praktikası üçün göstərilən problemlərin həllinin, iqtisadi modelinin qurulmasının vacibliyi dissertasiya işinin bu mövzu və istiqamətinin seçilməsini şərtləndirmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi İtaliya və Azərbaycan arasında xarici iqtisadi-ticarət münasibətlərinin ətraflı şəkildə öyrənilməsindən və nəticədə bu ölkələrin dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiya olunması çərçivəsində bu əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi istiqamətlərinin hazırlanmasından təşkil edilmişdir.

Əsas məqsədə çatmaq üçün dissertasiya işində bir sıra məsələlərə baxılmışdır:

- İqtisadi tərəqqidə xarici iqtisadi münasibətlərin rolu və elmi – nəzəri əsaslarının tətqiqi,
- İqtisadi inteqrasiya mühitində xarici iqtisadi münasibətlərin müasir vəziyyətinin inkişafına təsir edən amillərinin araşdırılması,
- İtaliyanın modern iqtisadi vəziyyəti və iqtisadi münasibətlərin tərəqqi təmayülləri,
- AR-nın xarici iqtisad – ticarət əlaqələrin müasir vəziyyətinin tədqiqi,
- AR ilə İtaliya arasında iqtisadi münasibətlərin mövcud imkanlarının qiymətləndirilməsi,
- İqtisadi və xarici ticarət münasibətlərinin iqtisadi effektivliyinin təmin edilməsinin prioritet istiqamətlərinin araşdırılması.

Tədqiqatın obyekti və predmenti. Tədqiqatın obyekti: İtaliya - Azərbaycan iqtisadi-ticarət münasibətləri və bu əlaqələrin dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiya

etməsidir. Predmeti isə Xarici ticarət münasibətlərinin yaranması münasibətləri və qloballaşma zamanı Azərbaycan və İtaliyada bu əlaqələrin inkişaf etdirilməsi üsullarının əsaslandırılmasından ibarətdir.

Tədqiqatın metodları. Sistemli və eyni zamanda konseptual və yanaşmaların ilkin nəzəri prinsipləri, elmi tədqiqatın üsullar və müqayisələr, konspektləşdirmələr, riyazi-iqtisadi üsullar, hesabi və proqnoz dəyərləndirmələr və s. özünü göstərir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işinin informasiya bazası Azərbaycan və İtaliyanın xarici iqtisadi və ticarət münasibətləri sektorunda məşhur mütəxəssislərin və dünyanın iqtisadi - ticarət sektorunda alimlərinin elmi yazıları, iqtisadi münasibətlərin böyüməsi əlamətləri, regional qanunvericilik protokolları və başqa hüquqi – normativ sənədlərdən ibarətdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri. Disertasiyanı araşdıran zaman Azərbaycan Respublikası ilə iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş bir çöx ölkələrin iqtisadi-ticarət əlaqələri yönümündə araşdırılma aparakən məlum olur ki, İtaliya Respublikası sferasında geniş tətqiqatlara məhduddur. Belə olan halda effektiv iqtisadi müqayisəli təhlil aparıla bilinmir.

Tədqiqatın elmi-praktiki əhəmiyyəti. İtaliya və AR-nın dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyası mühitində bu ölkələrin xarici ticarət münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi problemlərinin ümumi şəkildə öyrənilməsinə cəhd göstərilmişdir.

- İqtisadi və ticarət münasibətləri sektorunda mütərəqqi xarici təcrübənin ətraflı olaraq elmi təhlil vasitəsilə qlobal üsyanlar zamanı xarici ticarət münasibətlərinin rəqabət üstünlüyü ilə əlaqədar nəzəri-metodoloji müddəalar tərtib olunmuşdur;

- Ticarət münasibətlərinin öyrənilməsinin mexanizm və ümumi üsulları tərtib olunmuş, bu əlaqələrin təsir gücünün dəyərləndirilməsi və proqnozlaşdırılmasına metodoloji yanaşmalar formalaşdırılmışdır;

- İtaliya - Azərbaycan iqtisadi və ticarət münasibətləri makroiqtisadi və eyni zamanda mikroiqtisadi olaraq ümumi şəkildə və sistemli öyrənilmişdir;

- İtaliya - Azərbaycan xarici iqtisadi-ticarət münasibətlərinin rəqabətliliyinin artırılması yollan aşkar edilmişdir;

- İtaliya - Azərbaycan arasında eksport, import və eksport-import əməliyyatlarının iqtisadi təsirliliyi təyin olunmuşdur.

Dissertasiya işinin əsas müddəa və tövsiyələri xarici iqtisadi fəaliyyət və ticarət münasibətləri sektorundakı mütəxəssislər üçün maraq doğurur. İşin müxtəlif materialları respublikanın ali təhsil ocaqlarında “Beynəlxalq iqtisadi əlaqələr”, “Dünya iqtisadiyyatı” və s. kimi ixtisasları üzrə istifadə və tətbiq oluna bilər.

Tədqiqatın praktiki olaraq faydası odur ki, onda bildirilən rəylər dövlət səviyyəsində və eyni zamanda iqtisadi və ticarət fəaliyyəti sahəsində müxtəlif xarici firmalar səviyyəsində istifadə edilə bilər. Bununla yanaşı, dissertasiya işinin bəzi müddəaları xarici bazara çıxışı olan firma başçıları üçün də yararlı ola bilər.

Dissertasiyanın işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi girişdən, 3 fəsildən, nəticə, təkliflərdən və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 75 səhifədən ibarətdir.

I FƏSİL. XARİCİ İQTİSADİ ƏLAQƏLƏRİN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. İqtisadi inkişafda xarici iqtisadi əlaqələrin rolu və elmi – nəzəri əsasları

İqtisadi inkişafı ən ümumi mənada ölkənin ictimai, siyasi və iqtisadi quruluşu ilə yanaşı inkişafı, bu sahələrə edilən investisiyaların daha effektiv hala gətirilməsi kimi göstərmək olar. Edilən investisiyalar fərdlərin yaşam səviyyələrini yaxşılaşdırdığı üçün ölkələrin inkişafı təkcə iqtisadiyyatlarının inkişafıyla yox, fərdlərin həyat standartlarını artıra bilmək məqsədilə edilmiş və yaxud ediləcək sərmayələrlə də bağlıdır.

İqtisadi olaraq artım göstərdikləri halda ümumi cəmiyyətdə bir rifah artımı təmin edə bilməmiş, adambaşına düşən gəlir səviyyəsi çox yüksək olmasa da vətəndaşlarının İEÖ standartlarında bir həyat standartına sahib ola bilməmiş ölkələr vardır. Bu səbəbdən də, bir ölkənin iqtisadiyyatı artım göstərdiyi zaman yoxsulluq səviyyəsindən aşağıda yaşayan əhali sayında azalma və iqtisadiyyatda struktural, təşkilati və keyfiyyət cəhətdən inkişaflar olmursa bu ölkələr üçün tərəqqi etmiş və yaxud iqtisadiyyatı tərəqqi etmiş ölkə ifadəsini işlədə bilmərik. (Feride G.D.. Efil Yayınevi, 2016, 348 s.)

Bir ölkə üçün inkişaf iqtisadi mənada milli gəlirdəki artım, eyni zamanda beynəlxalq bazarlarda rəqabət edə bilmə özəlliyini bildirir. Ölkələr üçün əhəmiyyətli bir inkişaf meyarı olan adambaşına düşən ÜDM-in yüksələ bilməsi ölkənin istehsal gücü və ixrac gəlirləri ilə əlaqəlidir. Əlavə olaraq, bir ölkədə iqtisadi tərəqqini şərtləndirən amilləri ictimai, siyasi və hərbi cəhətdən da izah etmək olar. (Karagül M. rolü. 2015, 37 s.)

Bir ölkənin təkmilləşməsi o ölkənin milli və beynəlxalq sahədə nə qədər təsirli ola bilməsinin bir göstəricisidir. Siyasi iradənin ölkədə rahat işləyə bilməsi və mənfəət qruplarıyla mübarizə edə bilməsi ölkənin inkişafa verdiyi qatqı ilə bağlıdır. Qloballaşan dünyada artan beynəlxalq əlaqələr səbəbiylə ölkələr milli maarqlarını qorumaq üçün sözünü dinlədə bilmək üçün iqtisadi mənada da güclü olmalıdırlar. Bu da yalnız inkişaf ilə ola bilər.

Keçmiş sosialist blokuna daxil olan bir çox ölkələr kimi Azərbaycan da inzibati-amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatına keçid mərhələsini yaşayır. Bu mərhələ beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşdirilməsini səmərəli fəaliyyət göstərən milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında xarici iqtisadi əlaqələrin yeri və rolunun düzgün müəyyənləşdirilməsini tələb edir.

Məlumdur ki, keçmiş sovet iqtisadi sisteminin fəaliyyəti müəyyən dərəcədə qapalı xarakterdə olmuşdur. Respublika iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatından təcrid olunmuş halda inkişaf etdirilməsi istər xarici iqtisadi əlaqələrin, istərsə də respublikalar arası iqtisadi əlaqələrin səmərəsiz formada qurulmasına, idxal və ixracın quruluşunun bütövlükdə optimal və balanlaşdırılmış xarakterdə olmasına gətirib çıxarmışdır. Digər tərəfdən də beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakın iqtisadi faydalılığının mahiyyətini aydınlaşdıran nəzəriyyələrin ("mütləq üstünlük", "müqayisəli üstünlük", "beynəlxalq dəyər", "xərclərin əvəz edilməsi" və.s) obyektiv qiymətləndirilməməsi də bu cür əlaqələrin formalaşmasına təsir göstərən ən mühüm amillərdən biri olmuşdur.

Müasir elmi texniki tərəqqi şəratində çağdaş milli iqtisadi sistemin səmərəli yöndə inkişafının təmin edilməsində xarici iqtisadi əlaqələr həlledici əhəmiyyətə malikdir. Deməli, respublikanın xarici iqtisadi əlaqələrinin genişləndirilməsi və beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşdirilməsi obyektiv zərurətdir. Bu isə respublikanın beynəlxalq əmək bölgüsünə hərtərəfli cəlb edilməsi probleminə prinsip etibarilə yeni baxış tərzini, beynəlxalq əmək bölgüsünün faydalılığını əsaslandıran və xarici iqtisadi əlaqələr statistikasının nəzəri və metodoloji əsasını təşkil edən iqtisadi nəzəriyyələrin araşdırmasını tələb edir.

Təsərrüfat həyatında xarici iqtisadi əlaqələri aydınlaşdıran ardıcıl iqtisadi nəzəriyyələrin işlənməsinə cəhd qədim dövrlərdən olmuşdur.

Bu nəzəriyyələrin araşdırdığı əsas məsələlər (beynəlxalq əmək bölgüsünün əsasları və prinsipləri, beynəlxalq ixtisaslaşmanın ən səmərəli və faydalı istiqamətləri, beynəlxalq mübadiləyə cəlb edilən milli yanaşmanın meyarlarının əsaslandırılması və.s.) indi respublikanın inkişafının indiki mərhələsində çox aktualdır.

Avropa ölkələrində bu cür nəzəriyyələrin ortaya çıxması feodal quruluşunun dağılması dövrünə təsadüf edir. Bu dövrdə yerli feodallara qarşı mərkəzləşdirilmiş dövlətin yaradılması metal pullann, qızıl və gümüşün toplanmasını tələb edirdi. Metal pullara, qızıl və gümüşə tələbat hakim iqtisadi təlimin merkantalizmin işlənib hazırlanmasının nəzəri istiqamətlərini müəyyən edirdi. Merkantalistlər sübut edirdilər ki, nağd qızıl ehtiyatının olması millətin çiçəklənməsinin əsasıdır. Onlar ixracatı stimullaşdırmaq və idxalı məhdudlaşdırmağı məqsədəuyğun hesab edirdilər. Birtərəfli qaydada idxalın məhdudlaşdırılması beynəlxalq ticarətin vəziyyətin xeyli mürəkkəbləşdirirdi.

Həmin dövrdə kapitalist istehsalının ziddiyyətli inkişafı, beynəlxalq ticarətin miqyasının genişlənməsi, ingilis siyasi-iqtisad nəzəriyyəsi banilərinin A.Smit və D.Rikardonun işləyib hazırladığı "sərbəst ticarət" nəzəriyyəsinin meydana çıxmasına zəmin yaratdı. (Sümer, Kutluk Kağan 2013. s.15)

A.Smit millət və xalqların sərvətinin əsasını əmək bölgüsü təşkil edir ideyasını saslandırırdı. Beynəlxalq əmək bölgüsündə fəal iştirak edən dövlət dahaçox gəlir əldə edir, A. Smit subut edirdi ki, mütləq üstünlüyə malik olan ölkə beynəlxalq əmək bölgüsünü həyata keçirir. Hər bir ölkə mütləq üstünlüyə malik olduğu məhsul istehsalı üzrə ixtisaslaşmalıdır. Həqiqətən də əgər xarici ticarət müxtəlif ölkələrdə istehsal xərclərinin nisbi səviyyəsindən asıh olan ixtisaslaşma prinsipinə əsaslanarsa onda bu cür mübadilə hər bir millətin sərvətinin artmasına kömək edir. (Sümer, Kutluk Kağan 2013, s.16)

Beynəlxalq əmək bolgüsü nəzəriyyəsinin sonrakı inkişafı D. Rikardonun adı ilə bağlıdır. O, dövlətlərarası əmək bölgüsünün səmərəliliyini '"müqayisəli üstünlük" prinsipi üzrə açıqlayırdı.

D.Rikardo özünün '"müqayisəli üstünlük" nəzəriyyəsini iki ölkə arasındakı ticarət mübadiləsi nümunəsi ilə açıqlayırdı. Beynəlxalq ixtisaslaşmanın meyardan ayıraraq, iki ölkə arasında mübadilənin hansı həddə mümkün və arzu olunduğunu göstərir. Hər bir ölkənin böyük üstünlüyə malik olduğu istehsal üzrə ixtisaslaşması daha faydalıdır. Belə ki, dövlətlərarası ticarətin vacib şərti kimi eyni bir əmtəənin ayrı-ayrı xərclərlə istehsalı çıxış edır. D.Rikardonun fikrincə

istənilən ölkənin başqa əmtəələrlə müqayisədə daha az əmək və kapital xərclərinə sahib olduğu əmtəə istehsalı üzrə ixtisaslaşması məqsədəuyğundur. (Sümer, Kutluk Kağan 2013, s.21)

D.Rikardo ona əsaslanırdı ki, tam sərbəst ticarət şəraitində müqayisəli xərclər prinsipi öz özünə fəaliyyət göstərir və nəticə etibarilə optimal ixtisaslaşmaya gətirib çıxarır. Belə ki, sərbəst ticarətdə ölkənin ixtisaslaşması əmək və kapital xərclərinin qənaəti meyarına uyğun baş verməlidir.

Müqayisəli üstünlük prinsipinə əsaslanan ixtisaslaşma beynəlxalq əmək və istehsal ehtiyatlarının daha səmərəli yerdəyişməsini təmin edir.

Müqayisəli üstünlük prinsipinə əsaslanaraq Con Styuart Mill beynəlxalq dəyər nəzəriyyəsini işləyib hazırladı. O mübadilənin hansı qiymətdə həyata keçirildiyini göstərdi. C.S.Milin fikrincə mübadilə dəyəri təklif və tələb qanununun elə bir səviyyəsinə görə müəyyən edilir ki, bu qiymətdə istənilən ölkənin ixracı onun idxalını ödəyir. Bu beynəlxalq dəyər nəzəriyyəsi bilavasitə milli iqtisadiyyatda fəaliyyət göstərən bazarın prinsiplərinə əsaslanır.

C.S.Mili qeyd edirdi ki, “xarici ticarətdən çox xeyir əldə edən ölkə əmtəələrinə xarici tələb daha yüksək olan ölkədir... onun əmtəələrinə xarici tələb, xarici əmtəələrə olan tələbdən nə qədər çox olarsa... mübadilə mühiti onun üçün bir o qədər faydalıdır, yəni müəyyən miqdar öz malları mübadiləsində çox xarici mallar əldə edir". (Dökmen, Gökhan 2015, s. 291-316)

Beynəlxalq dəyər nəzəriyyəsinə əsasən əmtəələrin mübadilə dəyəri onlara olan tələbin elastikliyinə əsasən təşəkkül tapır. O, müəyyən qiymət dairəsi müəyyənləşdirir ki, bu dairədən kənarda dövlətlərarası mübadilə özünün cəlbediciliyini itirir. Dövlətlərarası dəyər nəzəriyyəsinə görə dövlətlər arasındakı əmtəə mübadiləsini oplimallaşdıran qiymət mövcuddur.

Amerika iqtisadçısı Q.Haberler “müqayisəli üstünlük" nəzəriyyəsinə müəyyən yem şərtlər daxil edərək özünün “alternativ xərclər" nəzəriyyəsini yaratdı. O öz nəzəriyyəsini əsaslandırmaq üçün iki növ əmtəə istehsal edən iki ölkənin iqtisadi sistemini götürür. Yeni şərt kimi hər bir ölkəyə müəyyən istehsal imkanları verir. Hər bir ölkənin ən yaxşı texnologiyadan və bütün

ehtiyatlardan istifadə edərək bu iki əmtəələri hansı nisbətdə istehsal etdiyini göstərir. (Gottfried Haberler's 2011, s.-47.)

Beləliklə. Q.Haberler göstərir ki, beynəlxalq mübadilə hər bir ölkənin istehsal potensialından istifadə edilməsini optimallaşdırır. Başqa sözlə, beynəlxalq ticarətin ixtisaslaşması nəticəsində eyni istehsal ehtiyyatlaından istifadə edərək hər bir ölkə çox miqdarda əmtəə istehlak və istehsal etmək imkanına malik olur.

XX əsrin 30-cu illərində İsveç alimləri E.Hekşer və B.Ohlinin "İstehsal amillərinin yerdəyişməsi” nəzəriyyəsi ortaya çıxır.

Onu da qeyd edək ki, beynəlxalq əmək bölgüsünün klassik nəzəriyyələri hər hansı bir məhsul üzrə ölkənin malik olduğu müqayisəli üstünlüyün mənşəyini aydınlaşdırmır. Hekşer-Ohlinin “istehsal amillərinin yerdəyişməsi" nəzəriyyəsi göstərir ki, bu üstünlük istehsal amillərinin təmin olunması səviyyəsi ilə əlaqədardır. (The Heckscher-Ohlin (Factor Proportions) Model BIS Papers, No. 65, 2012, s. 51- 81)

Beynəlxalq ticarət və ayrı-ayrı ölkələrin ixtisaslaşmasına qeyri-klassik yanaşmanın mahiyyəti belədir: tarixi və coğrafi xarakterindən asıh olaraq maddi və əmək ehtiyatlarının ölkələr arasındakı bölgüsü qeyri-bərabərdir. Onların fikrincə bu da öz növbəsində milli müqayisəli üstünlükdən asılı olan əmtələrin qiymətlərinin nisbi fərqlərinə səbəb olur Buradan amillərin mütənasibliyi açıq iqtisadiyyatda hər bir ölkə nisbətən yaxşı təmin edildiyi amillərdən çox tələb edən əmtəə istehsalı üzrə ixtisarlaşmağa cəhd göstərir.

Hekşer-Ohlin qeyri-klassik nəzəriyyənin müddəalarının real beynəlxalq xarici iqtisadi inkişafa uyğun gəlməməsi artıq müharibədən sonrakı ilk illərdə tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir.

Bir çox tədqiqatçılar bu uyğunsuzluğu həll etməyə cəhd göstərirdilər. Onlar qeyri - klassik nəzəriyyənin əsas müddəalarını saxlamaq şərti ilə ayrı–ayrı ünsürlərinə " düzəlişlər ” etmək yolunu seçdilər. Düzəlişlərdə əsas diqqət amillərin sayının artırılmasına ilk öncə "texnologiya” yaxud "ixtisaslı işçi qüvvəsi" kimi əlavə amillərin cəlb edilməsinə yönəldilmişdir.

Amerika tədqiqatçısı İ.Kravis qiymətlə yanaşı ayrı-ayrı ölkələrdə istehsal olunan əmtəələrin yüksək keyfiyyəti ilə bağlı yaranan üstünlüyündə az əhəmiyyət daşımadığı fikrini irəli sürürdü. O qabaqcıl istehsal biliklərinin (təcrübələrin) müəyyən gecikmələrlə yayıldığını sübut etməyə çalışırdı. Daha yüksək texnoloji səviyəyə malik olan ölkənin müəyyən müddətdən sonra rəqabət üstünlüyü əldə etməsini əsaslandırırdı.

İxtisaslı əməyin istehsalın müstəqil amili kimi daxil edilməsinin zəruriliyini amerikalı alim: D.Kisinq tərəfindən əsaslandırıldı O, hazır məmulat (məhsul) qruplarının beynəlxalq ticarətinin xarakter və istiqamətinin ixtisaslı və qeyri-ixtisaslı əməyin nisbi artıqlığının müəyyən etdiyini sübut edirdi.

Kisinqin tədqiqatlarında ABŞ-da idxal olunan əmtəələrin səviyyəsi itə müqayisədə ixrac olunan əmtəələrin “ixtisaslaşmayla yüklənmə” ("təchiz edilmə") səviyyəsini yüksək olduğunu əsaslandırılırdı.

Ayrı-ayrı ölkələrdə də aparılan tədqiqatın nəticələn idxal yönümlü sahələrlə müqayisədə ixrac yönümlü sahələrdə “ixtisaslaşmayla yüklənmə” səviyyəsi yüksək olduğunu göstərdi.

Deməli istehsal amillərinə ardıcıl olaraq əlavələr etməklə (məsələn, “sahibkarlıq qabiliyyəti”, “istehsal texnologiyası” və.s.) xarici ticarətin inkişaf meylini aydınlaşdırmaq olar.

Hekşer Ohlin modelinin inkişaf etdirilməsinə və təkmilləşdirilməsinə çoxsaylı cəhdlər olmuşdur. Bu modelin tərəfdarları olan iqtisadçılar onun əsas prinsiplərini saxlamaqla, modelin dinamikliyi məqsədilə ona bir sıra əlavə amillər «tələbin quruluşunun dəyişilməsi (C.Conson), texniki tərəqqinin təsiri altında istehsal quruluşunun dəyişməsi (C.Hiks, Q.Qruber və. s) amillərdən birinin hərəkəti (E.Madella) daxil edirdilər.

Elmi-texniki tərəqqinin beynəlxalq ticarətin inkişafına təsiri miqyasının genişlənməsi, bu amilin də nəzərə alınmasım tələb edirdi.

Beynəlxalq ticarətin ən geniş yayılmış modellərindən biri də texnoloji fərqdir. Bu modelin əsas müddəaları amerika iqtisadçısı M.Poznerin işlərində əsaslandırılmışdır.

Son dövrlərdə beynəlxalq ticarətin problemlərini araşdıran nəzəriyyələrdə firma, müəssisə, mikroiqtisadiyyat səviyyəsində təhlilin zəruriliyi daha güclü nəzərə çarpır. Yəni təhlilin obyekti ayrı-ayrı ölkələr deyil, beynəlxalq firmalardır.

Bu cür yanaşma Amerika tədqiqatçıları S.Fobok və G.Simmondsın işlərində öz əksini tapmışdır. Onlar ölkələrarası əmtəə və xidmətlərlə ticarətdə qərar qəbul edən ölkə deyil vahid kommersiya müəssisəsi olduğunu əsaslandırırdılar. (S.Fobock ve G.Simmonds 2015: s.48.)

Tədqiqatçılar təhlilin obyekti kimi firma və beynəlxalq kampaniyanı ayıraraq hansı hallarda firmanın xarici bazara çıxmasını və onu müvəffəqiyyətlə zəbt etməsi məsələlərini araşdırmağa cəhd göstərirlər. İlk dəfə bu məsələni əsaslandırmağa amerika alimi S.Linder cəhd etmiş və firmanın yaratdığı mürəkkəb texnoloji əmtəələr artıq mövcud tələbin reaksiyası, yəni daxili tələbin bütövlükdə tələbat olduğu nəticəsinə gəlmişdir. Yalnız istehsalın sonrakı genişlənməsindən, daxili bazarın doldurulmasından sonra firma xarici bazarı zəbt edir. (Linde, S.B. 2011: s.125)

Firma xarici bazara çıxmasını milli istehlakçılar üçün hazırladığı əmtəələr əsasında həyata keçirir. Lakin. S.Linderin nəzəriyyəsinin sonrakı inkişalı amerika alimləri C.Kindelberqer, R.Vernon və L.Uelsanın adı ilə bağlı olan “məhsulun yaşama (həyat) dövrü" nəzəriyyəsinin ortaya çıxması ilə nəticələnmişdir. (Linder’s Trade Thesis. 2013: s. 262–268.)

Amerika alimlərinin adı ilə bağlı olan bu nəzəriyyə 60-cı illərin reallığını, yəni Amerika bazarı üçün istehsal edilən və ABŞ-da istehlak edilən əmtəələrin digər inkişaf etmiş ölkələrə tədricən genişləndiyini əks etdirirdi. Alimlər bu nəzəriyyədən istifadə ediblər.

Bu nəzəriyyədən istifadə edərək ABŞ-ın daxili bazarında istehsal edilən əmtəələrin digər ölkələrə ixracın mərhələlərini izah edirdilər. Boyük qrup əmtəələrin xarici ticarətinin inkişaf qanunauyğunluqları bu nəzəriyyənin vasitəsilə izah edilirdi.

Firmanın xarici ticarət fəaliyyəti nəzəriyyəsini qeyri-klassik nəzəriyyənin ünsürləri ilə birləşdirməyə cəhd edərək amerika iqtisadçısı M.Porter aşağıdakı

suala cavab vermək istəyirdi: Niyə konkret ölkənin firması ayrı-ayrı sahələrdə rəqabət üstünlüyü əldə edir?

80-cı illərin axırlarında alim dünya ticarətinin 1\2 hissəsini təşkil edən on iri sənaye ölkəsində tədqiqat apardı. Tədqiqatın nəticələri beynəlxalq bazarda ölkənin rəqabət qabiliyyətinin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan dörd başlıca parametrlərdən asılı olduğunu göstərən “millətin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyi” nəzəriyyəsini işləyib hazırlamağa imkan verdi.

M.Porterin fikrincə xarici ticarətin müasir inkişafını müəyyən edən dörd başlıca parametr vardır. Bunlar aşağıdakılardır: amillərin şəraiti; tələbin şəraiti; xidmət edən sahələrin yaxınlığı; firmanın strategiyası və rəqabət. (Porter, M, A 2015, s. 185)

Daxili bazarda rəqabətin olması mütləqdir. M.Porter dövlət tərəfindən müdafiə olunaraq istehsalın bir ölkədaxili firmada cəmləşdirilməsinin potensial səmərəliliyim qəti rədd edir. Belə dövlət firmalarının bir çoxu az səmərəliliyi, təbii ehtiyatlardan qeyri-səmərəli istifadəsi və zəif əmək məhsuldarlığı ilə seçilir.

Daxili bazarda rəqabət firmaları xarici bazara çıxmağa həvəsləndirilir, xarici bazar axtarıb tapmağa sövq edir. Bundan başqa daxili bazarda rəqabət qabiliyyətli əmtəələrin çox olduğu şəraitdə xarici satış bazarnun fəal surətdə axtarmaq məsələsi həll edilir. Deməli, M.Porter nəzəriyyəsinin milli əmtəələrin rəqabət qabiliyyətliliyini yüksəltmək baxımından mühim əhəmiyyəti vardır.

İkitərəfli ticarətin müəyyənləşdirilməsi üçün nəzəriyyələrin faktorlarına aşağıdakılar aiddir:

1. İqtisadiyyatın həcmi. Eyni səviyyədə olan ölkələrin bir-biri ilə ticarət etmək ehtimalı daha çoxdur.
2. Coğrafi yaxınlıq, bir-birinə yaxın olan ölkələr arasındaki nəqliyyat xərclərinin aşağı olmağı, bənzər gömrük şərtləri və ola bilən tanışlıqlar yaxın münasibət qurmağa imkan yaradır.
3. İstehlakçı seçimlərində oxşarlıqlar.

4. Paylaşılan tarix, məsələn, müstəmləkə əlaqələri, Böyük Britaniya və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı arasında döyüş sonrası ticarət kimi məsələləri izah edir.

5. Dilin bənzərliyi - Bu ticarətin bağlarını gücləndirir. Ünsiyyət qurmaq daha asan olduğu üçün və mədəni amilləri bölüşdürmək olur.

6. Oxşar vaxt zonaları. Bu, elbətdəki, işlərin paralel aparılmasına imkan yaradır.

Yüksək səviyyədə təhsil və texnologiya alan bir ölkə, yüksək texnologiyalı, yüksək dəyərli əlavə mal və xidmətlər istehsal edəcək və beləliklə, adambaşına oxşar ÜDM-i olan bir ölkə ilə ticarət etmək mümkündür. Misal üçün, Afrikada inkişaf edən iqtisadiyyata maliyyə xidmətlərini və yüksək texnologiyalı İT satışı satmaq çətindir.

Beləliklə araşdırdığımız beynəlxalq əmək bölgüsü nəzəriyyələrini ümumiləşdirərək onları iki qrupa ayırmaq olar:

1) “müqayisəli xərclər” nəzəriyyəsi - "Rikardo-Horrens-Mill”;

2) “istehsal amillərindən hər hansı birinin artıqlığı” nəzəriyyəsi “Hekşer-Ohlin-Samuelson”.

Müasir dövrdə hər bir ölkənin və təsərrüfat subyektinin beynəlxalq ixtisaslaşmada və beynəlxalq ticarətdə malik olduğu üstünlüyün səbəbini aydınlaşdırmaq üçün beynəlxalq əmək bölgüsünün bütün nəzəriyyələrindən kompleks istifadə etmək zəruridir.

Birinci qrup nəzəriyyələrə görə ölkələr arasındakı əmək məhsuldarlığının mövcud nisbi fərqləri xarici ticarət mübadiləsinin əsasını təşkil edir.

İkinci qrup nəzəriyyələrə görə isə ticarətin və ölkənin ixtisaslaşmasının əsas səbəbi istehsal şəraitindəki, yəni ölkənin istehsal amilləri ilə təmin olunmasındakı fərqlərdir. Nisbətən əməklə zəngin olan ölkə (kapitalla müqayisədə) daha çox əmək tutumlu, əksinə nisbətən artıq kapitala malik olan ölkə isə kapital tutumlu əmtəələr ixracında ixtisaslaşmağa başlayacaqdır. Deməli, beynəlxalq əmək bölgüsü, məsələlərinin araşdıran 1-ci qrup nəzəriyyəçilər əsas diqqəti beynəlxalq

ixtisaslaşma nəticəsində əmək xərclərinin qənaət edilməsinə, 2-ci qrup nəzəriyyəçilər isə hər bir ölkədə mövcud olan istehsal amillərinin səmərəli istifadəsinə yönəldir .

Birinci qrup nəzəriyyələrdən istifadə edərək hər bir ölkənin təbii iqlim və maddi ehtiyatlarla təmin olunma səviyyəsinin müxtəlifliyi əsasında yaranan beynəlxalq ixtisaslaşmanı, ikinci qrup nəzəriyyələrdən istifadə edərək isə istehsal amillərinin səmərəli kombinasiyası əsasında yaranan ixtisaslaşmanı izah etmək olar.

Beləliklə, beynəlxalq əmək bölgüsünün yaranması şərtlərini və səbəblərini aydınlaşdırsın nəzəriyyələrin müddəaları aşağıdakı faktın həqiqiliyini sübut edir: beynəlxalq miqyasda ixtisaslaşma bütün iştirakçı ölkələr üçün faydalıdır. Beynəlxalq ticarətin sərbəstliyi şəraitində hər bir ölkə istehsalı daha səmərəli və digər əmtəələrə mübadilə etmək daha əlverişli olan əmtəələr istehsalı üzrə ixtisaslaşmağa cəhd edir. Beynəlxalq ixtisaslaşma hər bir ölkəyə öz ehtiyyatlarını daha səmərəli üsulla istehsal edə biləcəyi əmtəələr üzərində cəmləşdirməyə, xarici ölkələrlə ticarət vasitəsi ilə başqa məhsulları əldə etməyə imkan verir.

Beynəlxalq əmək bölgüsü nəzəriyyələrim öyrənilməsi hesabına əldə olunmuş mühüm nəzəri və metodoloji nəticələr Azərbaycan Respublikasının milli statistika xidmətinin tərkib hissələrindən olan İtaliya Respublikası ilə xarici iqtisadi əlaqələr statistikasının beynəlxalq qaydalara uyğun səmərəli sisteminin formalaşdırılmasında əsas kimi çıxış edir.

1.2. İqtisadi inteqrasiya şəraitində xarici iqtisadi əlaqələrin müasir vəziyyətinin inkişafına təsir edən amillər

AR-nın dünya təsərüfatına inteqrasiya etmə səviyyəsi artdıqca xarici iqtisadi fəaliyyət iqtisadi həyatın vacib amili kimi özünü göstərir. Bu xarici bazarın sərbəst şəkildə öyrənilməsinə və fəaliyyət göstərməsində beynəlxalq iqtisadiyyatının qanunlarına əməl edən prinsipcə yeni sahibkarlıq sektoru yaranmasına təkan verir. Əvvəllər iqtisadi münasibətlər sahəsində ixtisaslaşmış xarici ticarət təşkilatları maraqlanırlarsa, indi bir çox istehsal və ticarət strukturları bu cür fəaliyyətlə

maraqlanır. Xarici iqtisadi fəaliyyət dedikdə əmtəələrin istehsal edilməsi və xidmətlərin təqdim edilməsi sektorunda dünya təsərrüfatının subyektləri arasında qarşılıqlı əlaqələrin formaları və üsulları nəzərdə tutulur.

Xarici iqtisadi əlaqələrin tərəqqisini həvəsləndirən mühüm səbəblərə aiddir:

- ayrı-ayrı dövlətlərin iqtisadi tərəqqisinin qeyri-bərabərliyi,
- insan, məhsul və maliyyə vəsaitlərindəki fərqlər,
- elmi-texniki tərəqqinin ayrı-ayrı səviyyələri,
- dövlətlər arasında siyasi qarşılıqlı əlaqələrin xarakteri,
- coğrafi durumun əlamətləri, təbii və iqlim şəraiti və s.

D.Rikardonun Nisbi üstünlüklər nəzəriyyəsinə əsasən, dövlətlər müqayisəli şəkildə üstün olduqları sahələrdə tərəqqi etməli və qarşılıqlı azad ticarətə əsaslanaraq iqtisadiyyatlarını yaratmalıdır. Dövlətlər dəqiq sahələr üzrə ixtisaslaşacağından qarşılıqlı ticarətin və xarici iqtisadi münasibətlərin yaradılması milli iqtisadiyyatın tərəqqisi üçün əsas prinsipə çevriləcəkdir. (Menkyu Q. 2014, s.50-53).

Qeyd edildiyi kimi xarici iqtisadi əlaqələrin 3 mühüm tərkib hissəsinə xarici ticarət əlaqələri, xarici turizm əlaqələri və xarici investisiya əlaqələri aiddir. Hal-hazırda milli iqtisadiyyatlar qarşısında xarici iqtisadi əlaqələri qurarkən səmərəliliyi maksimallaşdırmaq üçün dayanıqlı iqtisadi inkişafın prinsiplərinə əməl edilməsi məsələsi durur. Bu baxımdan, xarici iqtisadi əlaqələr qurularkən 1992-ci ildə Rio-de-Janeyro şəhərində qəbul edilmiş dayanıqlı iqtisadi inkişafla bağlı deklarasiyanın prinsiplərini xarici iqtisadi əlaqələrin qurulması ilə aşağıdakı kimi uzlaşdırmaq mümkündür. (The Rio Declaration on Environment and Development. http://www.unesco.org/education/pdf/RIO_E.PDF)

İdarəetmənin yaxşı təşkil edilməsi prinsipi. Bu prinsip müvafiq qanunvericilik sisteminin yaradılması, ona effektiv olaraq icra və nəzarət sisteminin tətbiq edilməsi, idarəetmənin elektronlaşdırılması, dövlətlərin müvafiq beynəlxalq və regional təşkilatlarda təmsili kimi məsələləri ifadə edir. Xarici iqtisadi münasibətlərin yaradılmasında idarəetmə sistemi yaxşı təşkil edildikdə, əsas hədəf və məqsədlərə nail olunduqda milli iqtisadiyyat intensiv inkişaf tempi əldə etmiş

olur.

Beynəlxalq uzlaşma prinsipi. Bu prinsip xarici iqtisadi münasibətlər qurularkən uyğun beynəlxalq, regional təşkilatlar tərəfindən qəbul edilmiş ortaq qaydalara müvafiq olaraq hərəkət etməyi və ölkələrin atacaqları addımları uzlaşdırmalı olmasını ifadə edir.

Səmərəlilik prinsipi. Dayanıqlı iqtisadi inkişafın mühüm prinsiplərindən biri resursların səmərəli istifadə edilməsi prinsipidir. Xarici iqtisadi münasibətlər qurularkən xarici aləmlə bağlı məsələlərin nəzərə alınması, milli iqtisadiyyatların inkişafının təmin olunması nəzərə alınmaqla azad ticarətin tətbiqi və bununla əlaqədar standartların qəbul olunması səmərəlilik prinsipinin xarici iqtisadi münasibətlərin yaradılmasında tətbiqini ifadə edir.

Bərabərlik prinsipi. Bu prinsip xarici iqtisadi əlaqələrə tətbiq edilərkən ticarət və investisiya əlaqələri qurularkən gəlirlərin ölkələr arasında ədalətli bölüşdürülməsini ifadə edir. Azad ticarət yanaşması nəticəsində İEÖ-in İEOÖ-ə nisbətdə üstünlüklərə səbəb olması və bərabərliyin pozulmasının bu prinsiplə əngəllənməsinə çalışılır. Bu nöqteyi-nəzərdən, dayanıqlı iqtisadi tərəqqinin və xarici iqtisadi münasibətlərin yaradılması zamanı milli iqtisadiyyatların inkişafını təmin etmək üçün ədalətli ticarət, İEOÖ-in mənafeyinə uyğun investisiya mühitinin ərsəyə gəlməsi kimi bərabərlik prinsipinə müvafiq siyasətlər tətbiq

Qoruma və əvvəlcədən tədbir görülməsi prinsipi. Bu prinsip özündə yarana biləcək sosial-iqtisadi və ekoloji problemlərdən müdafiəsini və baş verməsi ehtimalı olan bu kimi hallara qarşı əvvəlcədən tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Misal üçün, xarici iqtisadi münasibətlər qurularkən təhlükəli maddələrin daşınmasına qarşı əvvəlcədən tədbirlərin həyata keçirilməsini, turizm yollarının təhlükəsizliyinin təmin olunmasını, əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasını bu kimi qabaqlayıcı tədbirlərə nümunə olaraq göstərmək olar.

Ekosistemin vahidliyi prinsipi. Bu prinsip dövlətlərarası iqtisadi münasibətlər qurularkən qəbul edilmiş ekoloji normalara əməl edilməsini özündə əks etdirir. Ekosistem ümumdünya xarakterli olduğu üçün ölkələrin milli iqtisadiyyatlarını dayanıqlı iqtisadi tərəqqi prinsiplərinə görə qurması kifayət deyildir. Bunun

effektiv olması üçün atılan addımlar ümumdünya səviyyəli olmalı və ümumi xarakter daşımalıdır. Əks halda qonşu ölkələrdə nəzərəçarpan ekoloji və sosial-iqtisadi gərginliklər də sonda öz iqtisadiyyatlarını dayanıqlı formada qurmaqla kifayətlənməyə çalışan dövlətlərə təsir edəcəkdir.

Sosial məsuliyyətlilik prinsipi. Bu prinsip tətbiq olunan dayanıqlı inkişaf normalarının tətbiqində vətəndaşların könüllü olaraq iştirakı və cəmiyyət qarşısında sosial, iqtisadi və ekoloji məsuliyyət daşıması ilə səciyyələnir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər yaradırkən aparılan ticarət və investisiya əməliyyatları, o cümlədən turizm fəaliyyətinin nəticələrinin ekoloji problemlərə yol olmaması üçün ölkələr qədər vətəndaşlar da sosial məsuliyyət daşıyırlar. Bu kimi məsuliyyətlərə xarici aləmin müdafiəsində kollektiv yanaşmanın tətbiqi, zərərli məhsulların özəl sahibkarlıq tərəfindən daşınması zamanı normalara ciddi şəkildə riayət olunması, turistlərin ətraf mühitin çirklənməməsi və balansının qorunmasında diqqətli olması kimi məsələləri vurğulamaq olar.

İqtisadi fəaliyyətin prinsiplərini kompleks, xüsusi və ölkədaxili prinsiplərə ayırmaq olar. Bu fəaliyyətin kompleks prinsipləri dövlətlərarası işgüzar prosedurların bütün nümayəndələrinin əməl etdiyi qəbul olunmuş qaydalardır. Bu prinsiplər bir-birindən fərqlənə bilər ancaq onlar 3 vacib prinsipə - elmilik, sistemlilik və qarşılıqlı əhəmiyyətə əsaslanır.

İqtisadi fəaliyyətin elmilik prinsipi o mənanı verir ki, bu fəaliyyətin tərəqqisi obyektiv iqtisadi qayda-qanunlara müvafiq şəkildə həyata keçirilir. İqtisadi fəaliyyətini sistemliliyi onun müxtəlif tərkib amilləri arasında ciddi əlaqələrin olmasını nəzərdə tutur.

Dövlətlərarası əməliyyatda olan hər bir tərəf müqabil öz mənfəətini qazanır. Bu fəaliyyətin idarə olunmasının qeyd olunan ümumi prinsiplərindən əlavə əməl etməsi vacib olan çoxlu spesifik prinsiplər də mövcuddur. Xarici iqtisadi fəaliyyətin xüsusi prinsipləri buna uyğun dövlətlərarası aktlarda təsbit olunmuşdur və bu aktları imzalayan bütün ölkələrin onları icra etməsi məcburidir. Dövlətlərarası iqtisadi əlaqələrin təşkil edilməsi prinsiplərinin tam siyahısı BMT-nin Baş Assambleyasının IV xüsusi sessiyasında qəbul olunmuş “dövlətlərin

münasibətlərinin və iqtisadi hüquqlarının xartiyasında" göstərilmişdir. Bu sənəd daxilində aşağıdakı prinsiplər vardır:

- suverenlik,
- ölkənin ərazi tamlığı və siyasi müstəqilliyi,
- bütün ölkələrin suveren bərabərliyi,
- daxili işlərə müdaxilə etməmək,
- qarşılıqlı və ədalətli xeyir,
- firavan yaşama,
- xalqların eyni hüquqlu olması və öz müqəddaratını təyin etmək,
- mübahisələrin sülh yolu ilə həll edilməsi,
- dövlətlərarası öhdəliklərə vicdanla əməl etmək,
- əsas azadlıqlara və insan hüquqlarına hörmətlə yanaşmaq ,
- dövlətlərarası sosial ədalətliliyə yardım etmək,
- tərəqqi məqsədləri üçün dövlətlərarası əməkdaşlıq və s.

Xüsusi prinsiplərin əksəriyyəti sahəvi səviyyədə fəaliyyət göstərir. Ölkə üçün Ağ kitabda qeyd edilən "Avropa İttifaqında xarici iqtisadi fəaliyyətin prinsipləri" xüsusi maraq yaradır. Bu sənəd daxilində aşağıdakı prinsiplər vardır:

- milli sərhəddi keçən məhsulların sənədlərinin tərtib edilməsi və nəzarət təşkil edilməsi,
- əmək fəaliyyəti üçün şəxslərin müstəqil şəkildə hərəkəti yaxud hər hansı bir ölkədə ömürlük yaşamaq,
- texniki normaların vahid hala salınması,
- istehlak bazarının açıqlığı,
- maliyyə xidmətlərinin liberallaşdırılması,
- nəqliyyat xidmətlərinin liberallaşdırılması,
- intelektual və sənaye mülkiyyəti hüququ barəsində qanunvericilik üzrə sənaye əməkdaşlığı üçün səmərəli şəraitin yaradılması,
- fiskal əngəllərin yox edilməsi.

Dövlətin və xarici təsərrüfat subyektləri xarici iqtisadi fəaliyyət göstərərkən xalqın suverenliyi, bərabərhüquqluluğu, xarici iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin

maraqlarının müdafiəsi, xarici iqtisadi sahibkarlığın müstəqilliyi, mübadilə bərabərtliyi, malların idxal və ixracında dempinqin yolverilməzliyi kimi baza prinsiplərə riayət etməlidir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin mühüm subyektləri aşağıdakılardır:

- dövlət,
- ayrı-ayrı səviyyəli dövlətlərarası təşkilatlar və iqtisadi quramlar və maliyyə mərkəzləri,
- ayrı-ayrı səviyyəli milli müəssisələr,
- transmilli kompaniyalar və banklar,
- fiziki şəxslər.

Xarici iqtisadi münasibətlər və milli iqtisadiyyat arasında ciddi əlaqələr olsa da iqtisadiyyatda xarici əlaqələrin güclənməsi və genişlənməsi qloballaşma, ayrı-ayrılıqda dövlətlərin iqtisadiyyatın möhkəmlənib inkişaf etməsi isə milli iqtisadiyyatların inkişaf prosesi olduğundan arada ziddiyyət yaranır. Belə olduğu halda xarici iqtisadi münasibətlər effektiv təşkil olunacağı halda milli iqtisadi inkişafın təminatçısı rolunda özünü göstərə bilər. Ölkələrin xarici iqtisadi siyasət konsepsiyaları onların beynəlxalq arenada imiclərinin təşəkkül etməsi, balanslı iqtisadi siyasətin yürüdülməsi, dünya bazarında fəallığın artması və dünya ölkələrində rəqabət qabiliyyətliliyin gücləndirilməsi ilə birbaşa əlaqədardır.

Xarici iqtisadi münasibətlər yaradılan zaman ilk öncə diqqət edilməli olan məsələlərdən biri də milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təmin olunması məsələsidir. Bu nöqteyi-nəzərdən, iki fərqli formada yanaşma ortaya qoyula bilər. İlk yanaşmada xarici iqtisadi münasibətlərin yaradılması ölkələrin uyğun və səmərəli şərtlərdə vacib olan məhsulları xaricdən təmin etməsinə imkan yaratdığı üçün təhlükəsizliyi təmin edən faktor kimi özünü göstərir. Burada diqqət edilməli olan məqam kimi dövlətin strateji sahələrdə, mühüm qida ehtiyatlarının təminində, iqtisadiyyatın dayaq strukturunu təşkil edən sektorlarda xaricdən asılılıq payının azaldılmasını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Əks halda dayanıqlı iqtisadi inkişaf və milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təmin olunması prinsipləri icra edilməmiş olacaqdır.

Xarici iqtisadi münasibətlərin yaradılmasında milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması ilə əlaqədar ikinci yanaşma isə xarici iqtisadi münasibətlərin yaradılması, beynəlxalq zəmində ticarət, valyuta, turizm və investisiya əlaqələrinin tətbiqi zamanı dövlətlərin maraqlarının ədalətli və bərabər şəkildə təmin edilməsi ilə bağlıdır. Əks halda asılı hala düşə biləcək dövlətlər müstəqil xarici iqtisadi siyasət həyata keçirəcəklər. Misal üçün, SSRİ hakimiyyəti illərində Azərbaycan SSR ittifaqdankənar xarici ölkələrlə birbaşa ticarət münasibətləri yarada bilmirdi. Bu nöqteyi-nəzərdən, müstəqillik qazandıqdan sonra milli iqtisadiyyatın təkmilləşdirilməsi üçün yeni imkanlar qazanmış oldu.

Xarici ticarət münasibətlərinin yaradılması milli iqtisadiyyatın inkişafının təmin olunması üçün başlıca şərtlər arasındadır. Dövlətlər iqtisadi inkişaflarını təmin etmək üçün məhsullarını ixrac edərək əlavə vəsaitlər alırlar, dövlətə aid özəl sektor məhsullarını ixrac etdikdə qazanmış olduğu mənfəətlərdən vergi ödəyərək büdcənin yaranmasında iştirak edir. Məlumdur ki, ixrac potensialının artırılması dövlət və özəl sektor nöqteyi-nəzərindən yanaşıldıqda dövlətə fayda verir. Cəmiyyət daxilindəki fərdlər də ümumi rifahın artmasından fayda qazanmış olurlar. Ticarət əməliyyatlarının idxal cəhətdən artırılması isə daxili sektorda istehsalı baha başa gələn, səmərəli olmayan məhsulları daha müvafiq və sərfəli qiymətlərdən idxal etməklə milli iqtisadiyyatın resurslarını səmərəli paylaşdırmaq cəhətdən faydalıdır. Bu nöqteyi-nəzərdən, dövlətlər strateji olmayan və iqtisadi təhlükəsizliyini təhdid etməyən sahələrdə səmərəli idxalı qəbuledilən sayırlar. İqtisadi təhlükəsizlik və strateji əhəmiyyəti yüksək olan sahələrdə dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunması üçün idxal məhdud nisbətdə və yaxud ümumiyyətlə qəbul olunmayan sayılır. İdxal-ixrac əməliyyatları tədiyyə balansını formalaşdıran mühüm amil olduğu üçün xarici ticarət əlaqələrinin yaradılması ölkənin valyuta siyasətinin formalaşmasına təsir edən əsas faktorlardan birinə çevrilir.

Ölkələr valyuta siyasətlərini xarici valyutaların ölkəyə daxil olunması istiqamətində qururlarsa, tədiyyə balansının müsbət saldoya sahib olmasına, ixracın idxalı üstələməsinə çalışırlar. Bu zaman, ölkəyə əlavə xarici valyuta daxil

olacağı üçün milli valyutanın dayanıqlılığını təmin etmək mümkün olur. İxracın idxalı üstələməsi nəticəsində ölkəyə əlavə xarici valyutanın daxil olması milli valyutanı gücləndirdiyi üçün, milli valyutanın bahalaşmaması siyasətini həyata keçirən dövlətlər idxalın hər hansı səviyyədə ixracı üstələməsinə və mənfi saldonun yaranmasına göz yumurlar. Xarici ticarət əlaqələri və valyuta siyasəti arasında müvafiq balansın təmin olunmasının milli iqtisadi inkişafda xüsusi rolu vardır. (Hacıyev F.Ş., Şamaxı: Azərbaycan, 2017, № s.37-50)

1.3. Ölkələr arasında iqtisadi əlaqələrin inkişafında müasir informasiya texnologiyalarının rolunun artırılması məsələləri

İnformasiya cəmiyyətinin bilik cəmiyyətinə keçid mərhələsidir. Buna görə bilik gələcək cəmiyyətin əsas xüsusiyyətlərindən birinə çevriləcək, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları prioritet deyil, bir vasitə kimi çıxış edir.

Bir məlumat cəmiyyətinə keçidində, məlumat əldə etmək, məlumatı məlumatlara çevirmək üçün zehni qabiliyyət yaratmaq vacibdir. Əks təqdirdə, rəqəmsal bölünmə əhalinin "zəngin və kasıb informasiya seqmentləri"nin yaranmasına gətirib çıxarır. Eyni zamanda insanı özünü inkişaf etdirmək üçün lazım olan bilikləri təmin etmək, insanların bilik, zehni qabiliyyətlərini artırmaq və cəmiyyətin mənəvi dəyərlərini qoruyan heç bir məlumat əldə etmək vacib deyildir.

Ənənəvi iqtisadiyyat nəzəriyyəsi “iqtisadi insan” modelinə, məlumat iqtisadiyyatı nəzəriyyəsi isə “yaradıcı insan” modelinə görə tanınır. Sadalanan modellər haqqında sonrakı bölmədə daha ətraflı məlumat verilmişdir.

İstənilən iqtisadi nəzəriyyəyə görə bəzi davranışların sxemini və cəmiyyətdə həyat fəaliyyətinin özəlliyini özündə cəmləşdirən insan modeli təşkil edir.

Liberal istiqamətli nəzəriyyəyə görə A.Smit və digər klassiklərin ərsəyə gətirdikləri, eləcə də neoklassiklərin isə təkmilləşdirdikləri “iqtisadi insan” modeli durur. İstənilən iqtisadi nəzəriyyəyə görə bəzi davranışların sxemini, cəmiyyətdə həyat fəaliyyətinin özəlliyini özündə cəmləşdirən insan modeli təşkil edir. Liberal istiqamətli nəzəriyyəyə görə A.Smit və digər klassiklərin ərsəyə gətirdikləri, neoklassiklərin isə təkmilləşdirdikləri “iqtisadi insan” modeli durur.

Cədvəl 1. İnformasiya iqtisadiyyatı və sənaye iqtisadiyyatı

	Aspekt	İqtisadiyyat	
		Sənaye	**İnformasiya**
1.	Məhsul	Maddi	İnformasiyalı
2.	Əmək	Adi	Yaradıcı
3.	Kapital	Fiziki	İnsan
4.	Sərvət	Zahiri	Daxili
5.	Dəyər	Əmək məsrəfləri	Yaradıcılıq vaxtı
6.	Tələbat	Çoxlu	Tək
7.	Rifah	İqtisadi	Yaradıcı
8.	Pul	Məqsəd	Vasitə
9.	Qarşılıqlı əlaqə	Əmtəəlik	Şəxsiyyətləarası
10.	İnsan	İqtisadi	Yaradıcı

Mənbə: Elektronik Ticaret rehberi
http://www.elektronikticaretrehberi.com/e-ticaret_genel_bilgiler.php

Elektron ticarətin klassik ticarətə görə diqqətə çarpan fərqləri daha çox ünsiyyət və təsdiq əməliyyatlarında ortaya çıxır.

Məlumat ötürülməsinin təmin edilməsi üçün klassik üsulda bir çox yol vardır. Ancaq bunların hamısı e-poçt və digər data ötürmə sahələrindən daha sürətli ola bilməz.

Cədvəl 2. İnformasiya iqtisadiyyatının və sənaye iqtisadiyyatının metodları

	Aspekt	**İqtisadiyyat**	
		Sənaye	**İnformasiya**
1.	Üstünlük təşkil edən metodlar	Mexaniki	Sosiologiya
2.	İqtisadi obyekti	Özgəninkiləşdirmə	Şəxsi
3.	Cəmiyyət	Eynicinsli	Müxtəlif cinsli
4.	İnsanın xassələri	Fiziologiya	Psixologiya
5.	Başlanğıc vəziyyət	Postulatlar	Təcrübə
6.	Tədqiqatın xarakteri	Deduksiya	İnduksiya
7.	Qanunlar	Universal	Lokal
8.	Göstəricilər	Obyektiv	Subyektiv
9.	Fənlərarası əlaqə	İqtisadi imperializm	Fənlərarası

Mənbə: Elektronik Ticaret rehberi
http://www.elektronikticaretrehberi.com/e-ticaret_genel_bilgiler.php

İnformasiya ilə ticarət - şəbəkədə kommersiyanın ən qədim formalarından biridir. Bütün informasiya həcmi arasında 30-40% biznesə və maliyyəyə aiddir.

Biznes və maliyyə informasiya serverinin təqdim olunması variantlarına baxdıqda bır neçə variant ayırd etmək olar.

Birincisi, İnternetdə ehtiyyatlar üzrə kataloqların və sorğu sistemlərinin mövcud olmasın qeyd etmək lazımdır. Onlar xüsusi olaraq istifadəçilərin şəbəkədə işin asanlaşdırmaq üçün yaradılmışdır.

Bu cür sistemlərin interfeysi müəyyən açar üzrə məlumatların axtarılmasını təşkil etməyə imkan verir. Lakin bu cür servisin təqdim olunmasını elektron kommersiya hesab etmək olmaz, çünki xidmətlərdən istifadə pulsuz əsasda həyata keçirilir. Bu növə aid Azərbaycan serverləri arasında Rambler axtarış sistemin, həmçinin Azərbaycan İnternetinin yeni layihəsin - ehtiyyatların rubrikatorun qeyd etmək olar. Bu cür layihələr səhifədə yerləşdirilən böyük həcmdə reklam hesabına gəlir əldə etməyə kömək edir, çünki ən çox daxil olunan serverlərdəndir.

Cədvəl 3. Klassik ticarətlə Elektron ticarətin müqayisəsi

	Klassik Ticarət	***Elektron Ticarət***
Alış edən müəssisə		
Məlumat alma taktikaları	Görüşlər, jurnallar, kataloqlar, reklamlar	Web səhifələr
Tələb bildirmə taktikaları	Yazılı formada	Elektron poçt
Tələbin təstiqi	Yazılı formada	Elektron poçt
Qiymətaraşdırması	Kataloqlar, görüşlər	Web səhifələr
Sifariş vermə	Yazılı formada, faks	Elektron poçt, EMM
Tedarükçü Firma		
Stok nəzarəti	Yazılı formada, faks, telefon	Onlaynməlumat bazası, EMM
Sövğiyyat hazırlığı	Yazılı formada, faks, telefon	Onlaynməlumat bazası, EMM
Göndərmə sənədləşməsi	Yazılı formada	Onlaynməlumat bazası, EMM
Qəbz sənədləşməsi	Yazılı formada	Elektron poçt, EMM
Sifarişi edənfirma		
Təslimat təsdiqi	Yazılı formada	Elektronik Poçt, EMM
Ödəniş Proqramı	Yazılı formada	Onlaynməlumat bazası, EMM
Ödəniş forması	Bank köçürülmələri, Poçt, Mühasibat	İnternet bankaçılığı, EMM, EFT

Mənbə: Elektronik Ticaret rehberi
http://www.elektronikticaretrehberi.com/e-ticaret_genel_bilgiler.php

İnformasiya biznesinin digər forması müxtəlif çap nəşrlərinin İnternetə kütləvi gəlişi ilə bağlıdır. Bu zaman nəşr edən şirkət çap nəşrinin materiallarını və

ya elektron versiyanı yerləşdirilən Web-server təşkil edir. Əsas məqsəd nəşr orqanının oxucularının sayının artırılmasıdır.

Bundan əlavə nəşr orqanının elektron versiyasına abunə olmaq olar. Bu halda müəyyən pul vəsaitləri nəşriyyatın hesabına köçürülməsindən sonra istifadəçi informasiyaya daxil olmaq üçün müəyyən ad və parol əldə edir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, adətən informasiyanın istifadəsinə görə ödənişin edilməsi cəhdləri ona səbəb olurdu ki, müştərilər bu xidmətdən imtina edirdi və anoloji informasiyanın pulsuz verilən xidmətinə keçir. Bununla əlaqədar isə qızıl ortanı tapmaq lazımdır. Qızıl orta əsasəndə daha təzə və operativ informasiyanı pullu əsaslarla, buraxılış arxivlərini isə istənilən istifadəçi üçün daxil olmasına yol verilən edir.

Cədvəl 3-də satınalma prosedurları həyata keçirən bir firmanın ənənəvi və elektron ortamlarda edəcəyi ticarətin müqayisəsi göstərilmişdir.

Şəbəkədə daha fundamental elektron nəşrlər WWW texnologiyasında reallaşan iri çap nəşrlərinin analoqları, digər sözlərlə hipermətn kitabları, ensiklopediyalar olmuşdur. Nümunə kimi hipermətn multimediya ensiklopediyası kimi dünyanın ən qədim ensiklopediyalarından biri olan “Britanika"nın reallaşmasıdır. Ora daxil olmaq pulludur, lakin sistemin işi ilə tanış olmaq üçün həftəlik pulsuz istifadə imkanı verilir.

Şəbəkədə informasiya kommersiyasının daha bir variantı - biznes informasiyanın təqdim olunmasıdır. Bu qiymətli kağızların kotirovkaları, valyuta kursları, birjalarda qiymət, operativ xəbərlər ola bilər. Son zamanlar xüsusi informasiya sistemləri və ya biznes-xidmətlər təşkil olunur.

Virtual maqazinin yaradılması xüsusi səylər və ya maddi xərclər tələb etmir, eyni zamanda elektron kommersiya artıq indidən biznesə daxil olmağa başlayır. Rəqabətin qırağında qalmamaq üçün hər bir təşkilata və hər bir biznesmenə belə bir ticarət nöqtəsinin təşkili variantları haqqında fikirləşmək lazım gəlir.

İnternet şəbəkələrində ödəmə vasitələri. İnternet istifadəçilərinin daim artan ordusu öz vaxtının çoxunu “kiberməkanı” axtararaq onlara ış və ya tədris üçün, və ya sadəcə əyləncə üçün lazım olan informasiyanı axtarır. Müvafiq olaraq şəbəkənin

marketinq potensialı WWW istifadəçilərinin artması ilə bir tərəfdən və kommersiya reklamının İnternetdə yerləşdirməkdə maraqlı olan təşkilatların artması ilə digər tərəfdən artır.

1994-cü ilin ikinci yarısından başlayaraq kommersiya reklamı WWW mümkün olan hipermətn informasiyasının əhəmiyyətli hissəsin tutmuşdur. Lakin qlobal rəqəmsal kommunikasiyaların işgüzar istifadə imkanları reklamın yerləşdirilməsi ilə məhdudlaşmır. Mal və ya xidmət potensial alıcıya təqdim olunmalıdır, lakin onda "vitrindən ayrılmadan" malların əldə olunması imkanı olmalıdır. Həmin 1994-cü ildən kompüter şəbəkələrinin istifadəsi ilə hesablaşma və ödəmə imkanı nəzəri problemlər sırasından praktiki məsələ sırasına daxil oldu. Bu gün təklif olunan İnternetin istifadəsi ilə hesablaşma və ödəmə sistemlərinin əsasında informasiyanın məxfiliyinin və kommunikatların autentikliyinin təmin olunmasının ən qabaqcıl kriptoqrafık texnologiyalar durur.

Bu gün üçün İnternetdə elektron hesablaşma vasitələri üç kateqoriyaya bölmək olar: surroqat hesablaşma vasitələri, çek və plastik kartlar kimi mövcüd qeyri hesab hesablaşma sistemlərinin genişlənməsi, elektron nəğd pul.

Rəqəmsal kuponlar və jetonlar şəbəkədə hesablaşmaların surroqat hesablaşma vasitələridir. Bu gün bir neçə şirkətlər tərəfindən təklif olunur, onlar arasında daha çox First Virtual Holdings və Software Agents (daha çox NetBank ticarət markası ilə tanınan) məhşurdur.

Müştəri nəğd və ya nəğdsiz hesablaşmaya "bank"dan simvolların ardıcıllığının bəzi məbləğin əldə edir (onlar üçün bank alqoritmin qeyritriviallığm və hər bir nüsxənin unikallığını təmin edir). Ticarətçi bu məbləği "bank"a komissiyalar çıxmaqla qaytarır. Bu zaman "bank"da daxil olan jetonların validliyini nəzarət etmək öhdəliyi durur.

Belə bir sxem reallaşmada və istismarda sadədir. Lakin belə surroqatların istifadəsi ilə əqdlərin hüquqi statusu, ticarətçilərdən mal və xidmətlər əldə edən müştərilərin fıskal öhdəlikləri kimi qeyri-müəyyən qalır. CyberCash şirkəti digər yolla getdi, bu şirkət ilk dəfə plastik kartları şəbəkədə hesablaşmalar üçün istifadə etməyə kömək edən qeyri şəbəkə hesablaşma sistemlərinin genişlənməsi texno-

logiyasın təklif etmişdir. Bu şirkətin təklif etdiyi proqram təminatı plastik kart haqqmda məlumatların alıcıdan ticarətçiyə məxfi ötürülməsi üçün açıq açarla kriptomüdafiə istifadə edir.

Devid Çom (David Chaum), məşhur alim-kriptoloq və biznesmen, həmçinin onun bir sıra yoldaşları elektron (və ya rəqəmsal) nəğd ideyasına gəlmişlər - bu elektron hesablaşmaların rahatlığın nəğd pulların məxfiliyi ilə rahatlığın birləşdirən ödəmə vasitəsidir. İnternetdə bu ideyanı reallaşdıran iki texnologiya təqdim olunub. Timoti Consun (Timothy Jones) rəhbərlik etdiyi Mondex şirkəti aparat-proqram kompleksi kimi reallaşan elektron pul kisəsinin şəbəkə versiyasın təklif edir. D.Çomun rəhbərliyi altında DigiCash şirkəti proqram variantında ccash şəbəkə elektron pullarının texnologiyasın təqdim etmişdir. Texnologiyanın əsasında açıq açarlarla kriptomüdafiə qobulu dayanır. Elektron nəğd pul emitenti (bank) adi açar dəstindən əlavə "rəqəmsal pulların" nominatı qoyulan açar dəstinin ardıcıllığına malikdir. Blinding factorun istifadəsi adi açıq açarlarla kritomüdafiə üsuluna əlavə olaraq Çotnun təklif etdiyi "kor imza" qəbulun məğzin təşkil edir. "Kor imza"nın istifadəsi sahəsində bank ödəçilikləri haqqında informasiya yığa bilməyərək həmin müştəri tərəfindən hər bir "pulun" bir dəfə istifadəsinə nəzarət etməyə və hər bir ödənişin alıcısını eyniləşdirməyə imkan verir. Alıcı hətta satıcının bankla razılaşması zamanı eyniləşdirilə bilməz. Eyni zamanda alıcı istədikdə özünü eyniləşdirə bilər və əqdin həyata keçirilmə faktını təsdiq edə bilər.

Belə məntiq elektron nəğd pulun kriminal istifadəsinə yol verməmək üçün nəzərdə tutulub. Nəğd pulun ödənilməsi üçün müştəri bankla əlaqə qurur və ona alınmış "pulu" "bank"ın açıq açarı ilə bağlayaraq göndərir. "Bank" onun istifadə edilib edilmədiyinə nəzarət edir, nömrəni daxil olanlar reqistrinə daxil edir və müvafiq məbləği müştərinin hesabına köçürür. İki müştəri arasında əqd yalnız "pulun" alıcıdan satıcıya ötürülməsini nəzərdə tutur, satıcı dərhal onu banka daxil etməyə çalışacaq və ya öz riski altında yoxlamadan qəbul edə bilər. "Pulla" bərabər bəzi əlavə informasiya ötürülür, bu məlumat ödəyicinin eyniləşdirilməsinə kömək edə bilərsiniz, lakin eyni "pulu" iki dəfə istifadə etmək istədikdə onun şəxsiyyətini təyin etməyə imkan verir.

Sxem 1. E-ticarət marketlərin ilk onluğu

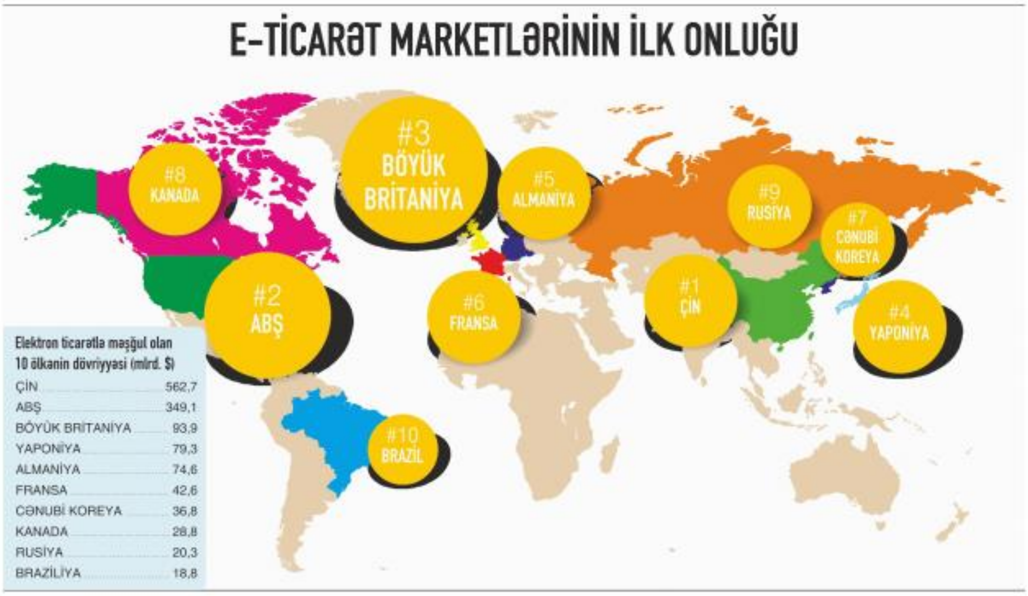

Mənbə: Ə.Məmmədov. Müsahibə. Vergilər Nazirliyinin saytı. 2016
http://www.taxes.gov.az/vn/metbuat/chixish/EMemmedov.pdf

Sadaladıqlarımızdan məlum olur ki, ümumi iqtisadiyyatın tərəqqisində «rəqəmsal iqtisadiyyat»ın rolu böyükdür. Son 1 ildə dünya üzrə e-ticarətin həcmi 1 trilyon 700 milyard dollar təyin olunub. Bu ticarət sirkulyasiyasının 50%-dən çoxu, daha konkret desək, 62 %-i üç ölkənin (Çin , ABŞ, Böyük Britaniya) payına düşür.

Diaqram 1. Dünya üzrə elektron ticarətin satış həcmi (B2C – mlrd.$)

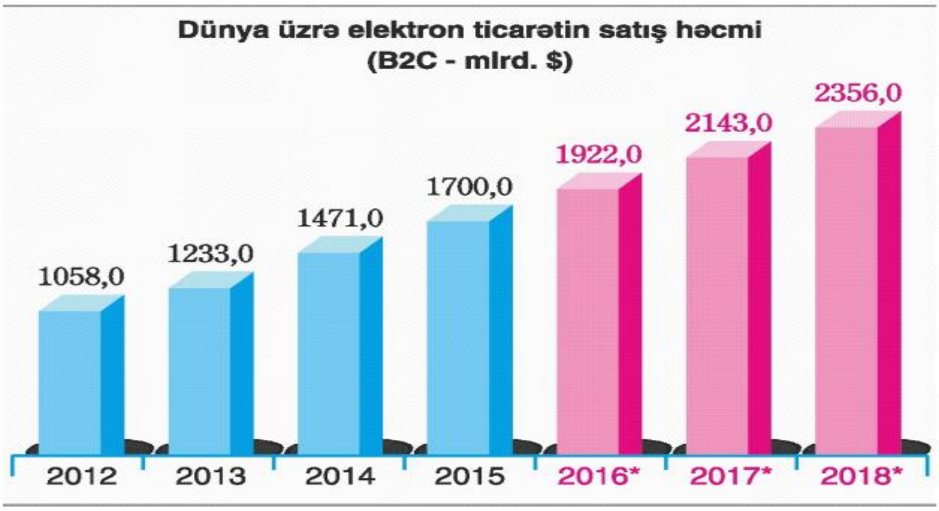

Mənbə: Ə.Məmmədov. Müsahibə. Vergilər Nazirliyinin saytı. 2016
http://www.taxes.gov.az/vn/metbuat/chixish/EMemmedov.pdf

Hazırda internet bizim həyatımızın ayrılmaz parçası olmuşdur. Dünya əhalisinin 3,2 milyard nəfərinin internet istifadəçisi olması və onların faydalandıqları 9 milyard qurğunun internetə daxil olması buna ən bəsit nümunədir. İnternet əmələ gələndən bəri yer üzündə internet xidməti göstərən 10.000-dən çox provayder müəssisəsinin ortaya çıxması, 300 milyondan çox domen adın qeyd edilməsi və 2,1 milyard sosial şəbəkə istifadəçisinin olması dünya iqtisadiyyatının tərəqqisində onun vəzifəsinin faydasını bir daha təsdiq edir. İnternetin bu qədər tərəqqi etməsi iqtisadi əlaqələr sistemində özünü göstərən yeni hədəfləri, həmçinin prioritet istiqamətləri müəyyən etdi. Nümunə olaraq, hazırkı tərəqqi mərhələsində rəqəmsal valyutanın yaradılmasını göstərə bilərəm. Bu valyutanın pozitiv cəhəti inflyasiyanın əngəllənməsi, anonimliyin saxlanması, heç bir dövlətlə əlaqəli olmaması və bazarda hamıya açıqlığı ilə bağlıdır. Daha geniş vüsət almış başqa rəqəmsal valyuta növü olan bitcoinin dünya üzrə istifadəçilərinin günü-gündən çoxalması nəticəsində 1 bitcoinin dəyəri son 6 ildə 0.07 sentdən çox olaraq, 680 dollar təşkil edib.

Diaqram 2. "Rəqəmsal iqtisadiyyat"da alıcıların sayı (mlrd, nəfər)

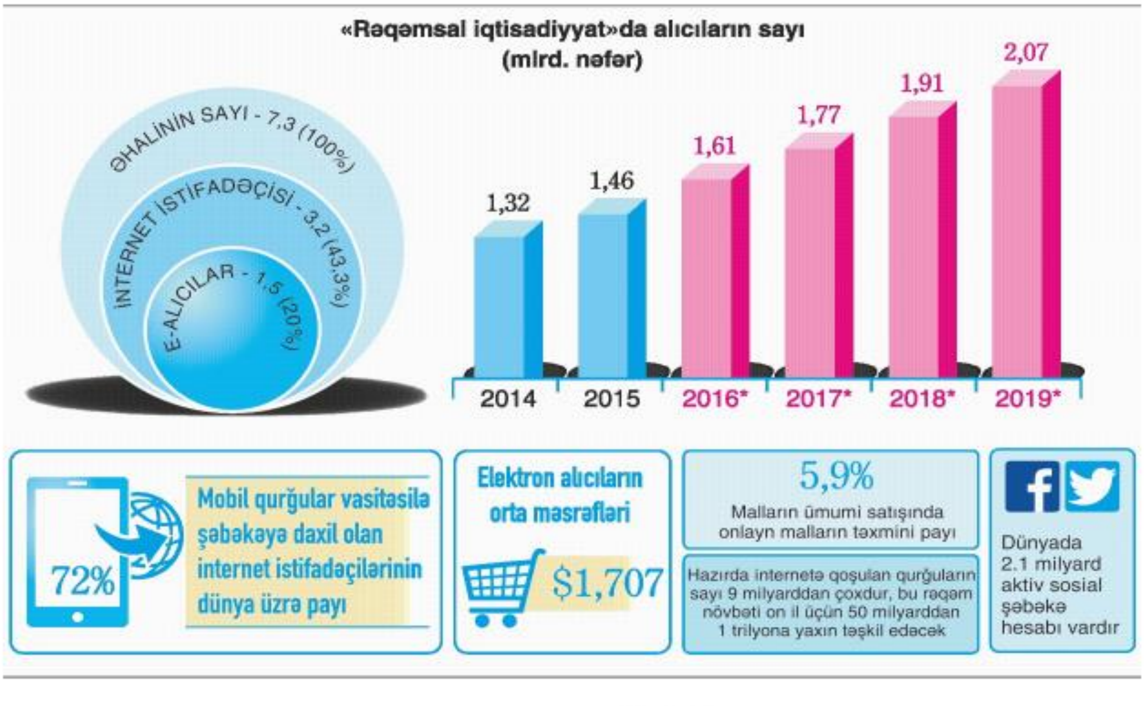

Mənbə: Ə.Məmmədov. Müsahibə. Vergilər Nazirliyinin saytı. 2016
http://www.taxes.gov.az/vn/metbuat/chixish/EMemmedov.pdf

Yer üzündə ən nəhəng rəqəmsal müəssisələrinin qeydiyyatda olduğu dövlətlərin ümumi daxilolmalarında onun nə qədər vacib rol oynadığını bu şirkətlər tərəfindən ödənilmiş vergilərin dəyərindən də aydın görmək olar: 1 ildə «Apple» şirkəti 13,2 milyard dollar, «Google» şirkəti 2,3 milyard dollar, «Facebook» şirkəti 1,4 milyard dollar, «EBAY» şirkəti 610 milyon dollar vergi verib

II FƏSİL.AZƏRBAYCAN VƏ İTALİYA RESPUBLİKALARININ İQTİSADİ – TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏDQİQİ VƏ ONLAR ARASINDA İQTİSADİ ƏLAQƏLƏRİN MÖVCUD İMKANLARININ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. İtaliya Respublikasının müasir iqtisadi vəziyyəti və iqtisadi əlaqələrin inkişaf təmayülləri

İtaliya iqtisadi tərəqqisinə əsasən yer üzünün iri sənaye ölkələrinin «böyük yeddiliyini» təşkil edir. İtaliyada adambaşına düşən ümumi daxili məhsulun göstəricisi 39900 dollar təşkil edir(nominal). Avropa ölkələri içərisində iqtisadi aspektdən IV, yer üzündə isə VII ən böyük ölkə İtaliya hesab olunur. Qeyd etmək olar ki, Yer üzərində ilk on ən iri məhsul ixracatçısından biri də məhz İtaliyadır. Burada yaşam səviyyəsi o cümlədən, Amerika, Almaniya və s. ölkələrdən də bəzi sahələrdə daha üstündür. Əsasən şərab ixrac edən, iri turizm regionlarından hesab edilən, yer üzündə IV ən iri qızıl-valyuta ehtiyatı sayılan İtaliya Avropada ən nəhəng avtomobil istehsalçısı kimi tanınır.

İtaliya 300 min km^2 sahəni əhatə edən böyük dövlətdir və bu göstəriciyə görə Qərbi Avropada ancaq İspaniyadan, Almaniyadan, Fransadan inkişaf olaraq biraz geri qalır. İtaliya dövlətinin əhali sayı 58 milyondur. Əhalinin 94%-i demək olar ki, məhz italyanlardır. Əslən İtaliyan olan insanların 20 milyondan çoxu xarici ölkələrdə həyat sürürlər (Fransada, AFR-də, Amerikada).

İtaliya elə də çox faydalı qazıntı mənbələri yoxdur. Bu səbəbdən də bu ölkə kənd və sənaye təsərrüfatı xammalının, meşə ehtiyatlarının idxal olunmasından, yanacağın idxal edilməsindən çox asılı olur, emaledici sənaye isə daha çox idxal edilən xammal ilə həyata keçirilir. Bu dövlətin iqtisadi - coğrafi baxımdan durumu, Aralıq dənizi hövzəsinin mərkəzi (yəni, Apennin yarımadası, Siciliya və Sardiniya adaları, Avropanın cənub hissəsi) hələ qədim dövrlərdən Avropa ölkələri ilə, həmçinin Şimali Afrika və Yaxın Şərq dövlətləri ilə iqtisadi münasibətlərin inkişafına zəmin yaradırdı. İtaliya dövləti, əmək məhsuldarlığına və eyni zamanda Ümumi Daxili Məhsulun orta illik yüksəliş intensivliyinə əsasən Qərbi Avropanın əsas fəal ölkələri içərisində 2-ci, Qərb dünyası arasında isə 4-cü idi. Bundan başqa,

bir çox siyasi, sosial, tarixi səbəblər iqtisadi tərəqqi prosesini yavaşladırdı. Bu səbəbdən də iqtisadiyyatın tərəqqi tempi istehsal fəaliyyətinin yüksək tərəqqi sürəti və iqtisadi cəhətdən düşüşlərin, staqnasiyaların bir-birini əvəz etməsi ilə ifadə olunurdu.

Cədvəl 4. İtaliyanın ÜDM-un artım tempi (2010- 2018-ci illər)

Tarix	İllik ÜDM	ÜDM artımı (%)
2018	538,376M $	1.4%
2017	1,934,798M $	1.6%
2016	1,860,152M $	1.1%
2015	1,833,791M $	0.9%
2014	2,155,151M	0.1%
2013	2,131,159M $	-1,7%
2012	2,073,971M	-2.8%
2011	2,278,376M $	0.6%
2010	2,129,020M $	1.7%

Mənbə: **https://countryeconomy.com/gdp/italy?year=2017**

İtaliyanın ÜDM-u 2017-ci ildə 2016-cı illə müqayisədə 1,6 faiz çoxalıb. 2017-ci ildə bu həcm 1,934,798 milyon dollara bərabər olub ki, ÜDM-nin mütləq dəyəri 2016-cı ilə nisbətdə 74,646 milyon dollar çoxalıb . 2018-ci ildə isə ÜDM-nin rəqəmi 511,468 milyon dollara bərabər olub ki, İtaliya 50 ölkənin dörddə bir ÜDM -nin reytinqində 7-ci yeri tutub.

Kənd təsərrüfatının ÜDM-da payı 3,2%, sənayenin payı –30,4 %, xidmətlərin payı 66,6 % olur. Bu səbəbdən də ötən illərdə İtaliya dövlətində iqtisadiyyat sahəsinin tərəqqisinin zəif göstəriciləri sənayedəki durumla, daha çox tekstil, paltar istehsalı, kimya sənayesi, metallurgiya, mebel, elektrotexnika sənayesi və maşınqayırmanın başqa növlərindəki durumla şərtlənirdi. Son dövrlərdə daxili tələbatın, əsasən də əhalinin istehlaka olan tələbatının yüksəliş dinamikasının (2017-ci ildə 2,7 %-dən 2018-ci ildə 1,7 %-ədək) və sənayenin daxili tələbatının nisbətən zəifləməsi işgüzar aktivliyin müəyyən qədər məhdudlaşdırılmasına təkan

verdi. Nəticədə ümumi investisiyaların artımında da azalma müşahidə olundu. Nəqliyyat, maşın, avadanlıq vasitələrinə gedən ümumi investisiya 1,3 %-ə dək, tikintiyə gedən investisiyalar isə 4 %-ə qədər azalma göstərdi. Həqiqi ÜDM-in aşağı artımı eyni zamanda İtalyan ixracatının azalması ilə açıqlana bilər. Ekspertlərin dediyinə görə, İtalyan ixracatının azalması ilk öncə avro kursunun artıması səbəbindən ortaya çıxmış və nəticədə bu Almaniyanın, İtaliyanın ixrac potensialını bir xeyli aşağı salmışdır.

Bunlardan başqa qeyd etmək olar ki, İtaliyanın əmək bazarı çox mürəkkəb quruluşdadır. Əmək bazarı, bir yandan, savaşdan sonrakı «qovub çatan tərəqqi» yönündə ortaya çıxmış, tərəqqi etmiş və bu tərəqqi müxtəlif regionların iqtisadiyyat sahəsində fərqli şəkildə əks edilmişdir. Əmək bazarına beynəlxalq texnoloji yenidənqurma prosesi də ciddi təsir etmiş və hazırda da təsir edir.

Diaqram 3. İtaliya: 2009-cu ildən 2019-cu ilə qədər işçi qüvvəsinin həcmi (milyonlarla)

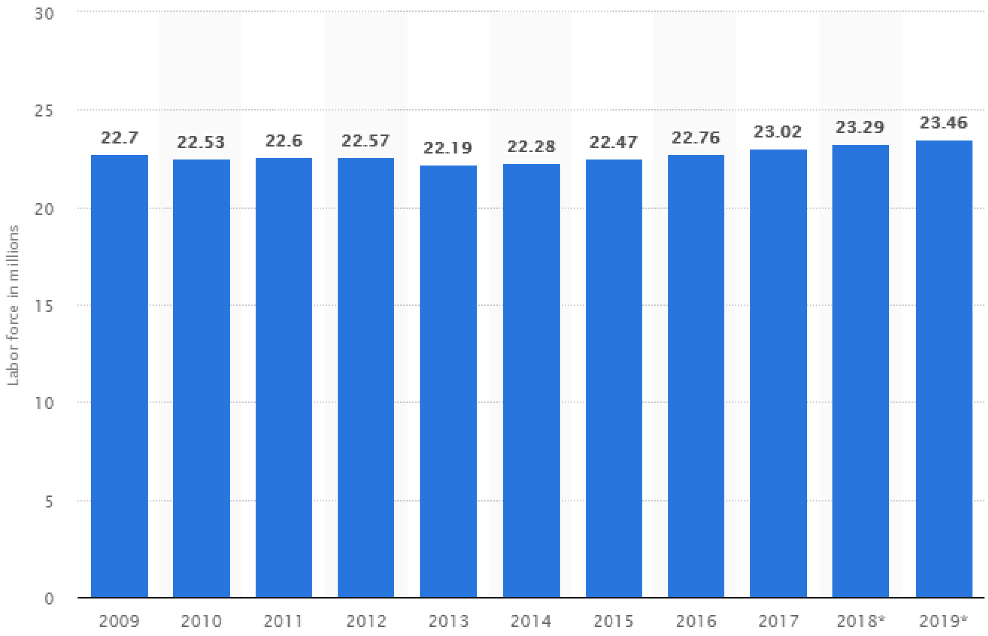

Mənbə: https://www.statista.com/statistics/275312/labor-force-in-italy/

Müasir dövrdə İtaliya dövlətinin iqtisadiyyat sahəsinin zəif tərəqqi templəri işsizlik məsələsinin həll edilməsində pozitiv olaraq inkişafa şərait yaratmasa da, məşğulluq səviyyəsinin artımı müşahidə olunurdu. 2019-cu il əmək bazarının tərəqqisi baxımdan pozitiv dəyərləndirmək olar. Bu il ərzində eyni zamanda

məşğulluq səviyyəsinin faiz göstəricisinin maksimum artımı İtaliya dövlətinin şimal (+ 1% və ya 107 min ofis) və cənub (+0,5% və ya 32 min ofis) bölgələrində müşahidə edilmişdir. İqtisadiyyatın sahələri baxımından, məşğulluğun artımı xüsusilə xidmətlər sahəsində və inşaatda özünü göstərmiş, sənaye və eyni zamanda kənd təsərrüfatında isə məşğul şəxslərin sayı xeyli azalmışdır.

İtaliya dövlətinin xarici iqtisadi maraqları daha çox Qərbi Avropa ölkələrində toplanmışdır (eksportun 57 %-i, importun 59%-i). Bu dövlətin mühüm ticarət partnyorları Fransa (12,4 %), Almaniya (eksportun 14,6 %-i) və Amerika (eksportun 9,7 %-i) hesab olunur. Ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin ödəniş balansı ilə göstərilmiş əsas xarakteristikaları cədvəl 5-də qeyd edilmişdir.

Cədvəl 5. İtaliyanın ödəniş balansının əsas göstəriciləri, milyon ABŞ dollar

Göstərici	2015	2016	2017	2018
Cari hesabın saldosu	32,404	19,987	8,112	-5,68
Ticarət balansının saldosu	39,879	35,632	23,45	10,73
Kapital hesabının saldosu	3,435	2,357	2,968	2,875
Maliyyə hesabının saldosu	-6,897	-18,06	-17,5	7,507
Ödəniş balansının saldosu	13,14	-21,46	-8,06	3,247

Mənbə: Makro və Mikro iqtisadi məlumatlar
https://www.ceicdata.com/en/italy/bpm6-balance-of-payments/balance-of-payments-bop-current-account

2015-ci ildə ödəniş balansı tam şəkildə profisitlə yekunlaşsa da, cari prosedurlar hesabının neqativ saldosu və ticarət balansının pozitiv dəyərinin düşməsi qeyd edilmişdir. Bununla belə, ümumi profisit daha çox investisiyanın ölkəyə gəlməsi ilə və təzə kredit axınlarının ortaya çıxması ilə şərh edilir.

2016-ci ildə xarici ticarətin tutumu orta hesabla 528 milyard avro, həmçinin ixracat təqribən 268 milyard avro (+3,5% sabit qiymətlərdə), idxalat orta hesabla 260 milyard avro (+0,8%) olmuşdur. Artım templərinin 2017-ci ilə nisbətdə əhəmiyyətli şəkildə azalsa da, İtaliya çox qısa müddətdə Yaponiyanın və Amerikanın xarici məhsullara olan tələbatının azalmasını tarazlaşdırmağa və öz

kommersiya axınlarını az da olsa xarici ölkələrə, eyni zamanda Çinə və Şərqi Avropaya istiqamətləndirməyə nail oldu. İtaliya 2018-ci ildə sənaye baxımından təkmilləşmiş ölkələrin ixracatında öz payını götürdü və 6,4 % səviyyəsinə kimi yüksəltdi. 2018-ci il ərzində İtaliyanın cari əməliyyatlarının hesabı 6 milyard avro kəsiri ilə sona çatdı. Bu halın baş verməsinə səbəb dividendlərin və eyni zamanda bank faizləri ödənişlərinin böyük dəyərdə neqativ saldosu (-13 milyard avro), həmçinin xaricə göndərilən şəxsi adamların və şirkətlərin pul köçürmələri, başqa dövlətlərə qarşılıqsız dəstək, bunların hər biri xaricdən bura gələn daxilolmalardan yetərincə üstün olmasıdır (-4,7 milyard avro).

2017-ci il ərzində İtaliyada dünya miqyasında 506,4 milyard ABŞ dolları məhsul göndərdi. 2016-ci ildə bu rəqəm əvvəlki 15.952 trilyon dollar səviyyəsində təxmin edilən bir qlobal ixracatın təxminən 3.2% -ni təşkil edir .

Qitə baxımından İtaliya ixracının təxminən üçdə ikisi (63,7%) dəyəri digər Avropa ölkələrinə verilərkən, 17.1% isə Asiya ixracatçılarının payına düşmüşdür. İtaliya Şimali Amerikaya 10,9% dəyərində məhsul göndərilmiş, kiçik Afrika 3,9%, Meksika çıxmaq şərti ilə Latın Amerikası və Karib 2,2% təşkil edirdi.

Aşağıda 2017-ci ildə İtaliyanın ən iri ticarət tərəfdaşlarından olan 15 ölkənin dolları dəyərində ən çox İtalyan daşımalarını idxal edən ölkələrin 15-i göstərən siyahıdır. Həm də göstərilmişdir ki, istənilən idxal ölkəsinin ümumi İtaliya ixracatıdır.

1. Almaniya: 62,8 milyard ABŞ dolları (İtaliya ixracatının) 12,4%
2. Fransa: 51,8 milyard dollar (10,3 faiz)
3. ABŞ: 45,8 milyard dollar (9%)
4. İspaniya: 26,2 milyard dollar (5,2%)
5. Birləşmiş Krallıq: 26 milyard dollar (5,1 faiz)
6. İsveçrə: 23,5 milyard dollar (4,6%)
7. Çin: 15,4 milyard dollar (3%)
8. Belçika: 15,3 milyard dollar (3%)
9. Polşa: 14,5 milyard dollar (2,8 faiz)
10. Hollandiya: 11,7 milyard dollar (2,3%)

11. Türkiyə: 11,5 milyard dollar (2,3%)
12. Avstriya: 10,6 milyard dollar (2,1%)
13. Rusiya: 9 milyard dollar (1,8%)
14. Rumıniya: 8,3 milyard dollar (1,6%)
15. Yaponiya: 7,5 milyard dollar (1,5 faiz)

2017-ci ildə İtaliya ixracının üçdə ikisi (67%) yuxarıdakı 15 ticarət tərəfdaşına çatdırılmışdır. 2016-cı ildən başlayaraq Çin, 2017-ci ildə 24,8% qazanmaqla İtalyan məhsulları üçün ən çox illik artımını göstərmişdir.

Rusiyadan İtaliyadan gələn idxalın dəyəri eyni dövrdə 21,6%, Polşanın 14 tələbat artımı və İspaniyanın 12,6% artması.

Diaqram 4. İtaliya: 2018-ci ildə əsas ixracat tərəfdaşları

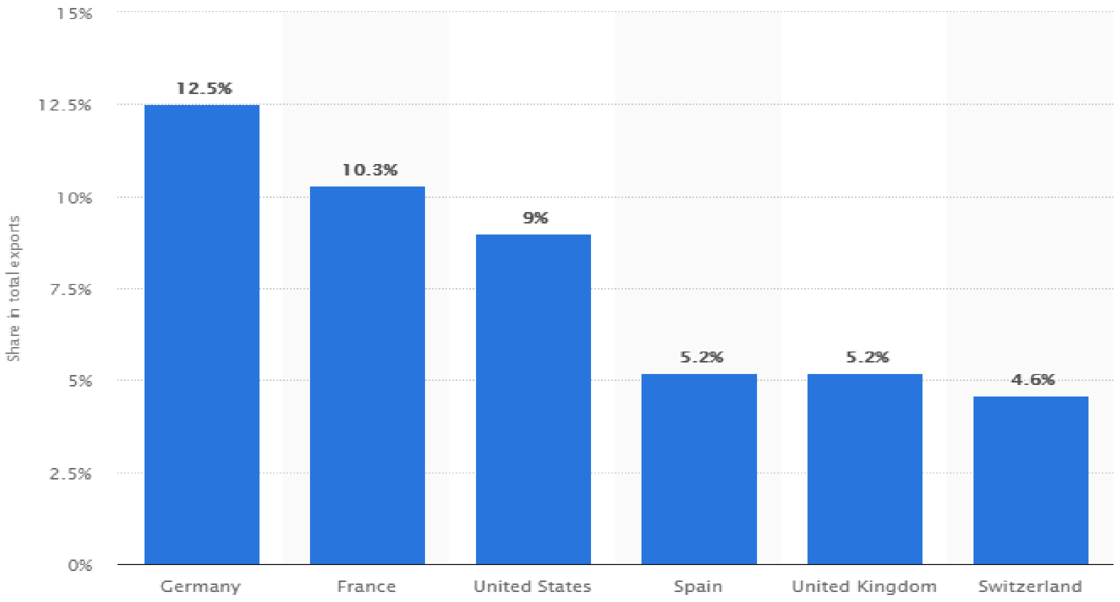

Mənbə: https://www.statista.com/statistics/270482/main-export-partners-for-italy/

Diaqramdan aydın olur ki, İtaliyanın 2018-ci il gösrəricilərinə əsasən əsas ixrac tərəfdaşları: Almaniya 12.5%, Fransa 10.3%, ABŞ 9%, İspaniya 5.2%, Böyük Britaniya 5.2%, İsveçrə 4.6% təşkil etmişdir.

Diaqram 5-dən aydın olur ki, İtaliyanın 2018-ci ildə əsas idxal tərəfdaşları: Almaniya 16.6%, Fransa 8.8%, Çin 7.1%, Niderland 5.6%, İspaniya 5.3%, Belçika 4,5 %. təşkil etmişdir.

İtaliyanın ÜDM 2018-ci ilin axırıncı rübündə 0.3 % azalıb. III rübdə iqtisadiyyatda ÜDM 0.2 % azalmışdı.

Diaqram 5. İtaliya: 2018-ci ildə əsas idxal partnyorları

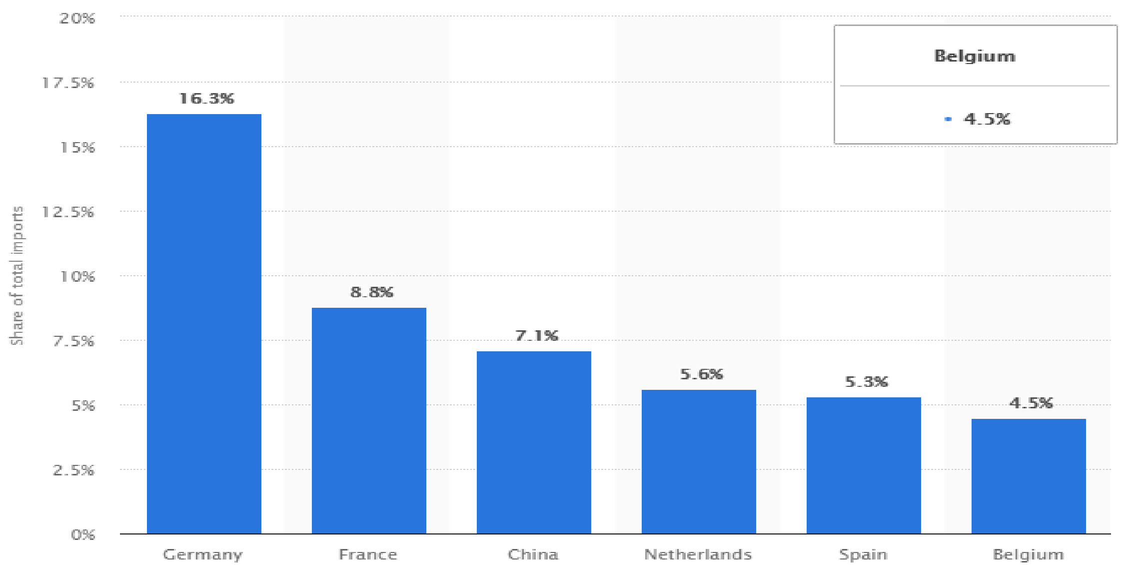

Mənbə: https://www.statista.com/statistics/270483/main-import-partners-for-italy/

Baş verən azalmanın kənd təsərrüfatı və sənaye sahələrindəki pisləşməni biruzə verdiyini və xidmət fəaliyyətinin də inkişafdan qaldığını müşayitə edilməkdədir.

Avropa Birliyi (AB) ilə uzün müddət sürən və istiqraz faizlərində artıma təkan verən büdcə müzakirələrindən dərhal sonra İtaliya dövlət iqtisadiyyatının durumunu təmkinli olaraq izləyirlər. İtaliya iqtisadiyyatı üçün bir müddət risklər azalmağa davam edir və stabillik 2019-cu il əhatə etməkdədir. Bu durum, Avro Bölgəsinin iqtisadi artımına neqativ təsir göstərə bilər. (http://marja.az/news/37847)

İtaliya iqtisadiyyatının modern vəziyyətini avronun tətbiqinin nəticələrinin ləğv edilməsi olaraq xarakterizə etmək mümkündür. Bundan əvvəl ölkə öz iqtisadiyyat sahəsindəki stabilliyi ölkədaxili valyutanın dəyərdən düşməsinin və dövlət xərclərinin çoxaldılması vasitəsilə ləğv edilə bilirdisə, hazırda Avropa monetar ittifaqının üzvü olan İtaliya bu ittifaqın tələblərinə əməl etməli və öz valyutasının stabilliyini qorumalı, sərt vergi siyasətini həyata keçirməlidir. Nəticədə, ənənəvi bazarlara (misal üçün, Almaniya) və eyni zamanda tərəqqi edən bazarlara ixracatın kəskin olaraq azalması müşahidə edilir.

2.2. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi – ticarət əlaqələrinin müasir vəziyyətinin tədqiqi

Müasir ölkədə aparılan islahatlar kompleksinin hədəflədiyi mühüm məqsədlərdən biri ixracatın strukturunun müasirləşdirilməsi, ixrac prosesinin artan şəkildə baş verməsi və dayanıqlığının təminatına əsaslanır. Edilən araşdırmalardan aydın olur ki, ölkəmizin ümumilikdə xarici ticarətinin tərəqqisinə mənfi təsir göstərən ilkin amillər cərgəsində daha çox, beynəlxalq təsərrüfat ilə iqtisadi münasibətlərin pis olmasını, iqtisadi əməkdaşlığın lazımi şəkildə diversifikasiya edilməməsini, iqtisadiyyatın quruluşunda hasilat sənayesinin payının çox olması və aqrar sahənin investisiyaya olan ehtiyacın tam ödənilməməsini qeyd etmək mümkündür.

Bir sıra xarici ölkələr ilə aparılan iqtisadi əməkdaşlıq AR-nın milli iqtisadiyyatının tərəqqisini təmin etmək üçün xüsusi avantajlar verir. Bu səbəbdən ölkəmizin milli iqtisadiyyatının təşəkkül etməsi mühitində xarici ölkələr ilə qarşılıqlı iqtisadi münasibətlər və bu əlaqələrin tərəqqisi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan dövləti son dövrlər müxtəlif ölkələrlə qarşılıqlı əlaqələrin tərəqqi etməsinə böyük əhəmiyyət verir. Artıq bu istiqamətdə pozitiv nəticələr almış, əməkdaşlığın daha da böyüməsi və güclənməsi üçün təzə istiqamətlər təyin olunmuşdur. Dövlət başçısı İlham Əliyevin xarici ölkələrə səfərləri, o cümlədən AR-nın və onunla eyni tərəfdə olan ölkələrin fərqli səviyyəli nümayəndələrinin təşkil etdiyi görüşlər bu işə güclü stimul vermişdir. (Ayxan Nəsibli, Azad Düşüncələr Assosiasiyası, Bakı, 2015)

Azərbaycan, bütün xarici ölkələr ilə ticarət-iqtisadi əlaqələrə sahibdir. Ancaq istehsal edilən malların rəqabət qabiliyyətinin dünya satış mərkəzlərində zəif olduğundan, müasir dövrdə ölkəmiz daha çox xammal ixrac edir. Axır zamanlarda xarici ölkələrin bir-biri ilə iqtisadi inteqrasiyası daha da güclənmişdir. Bütün ölkələrin iqtisadiyyatının tərəqqisi milli hüdudları tərk edərək dünya iqtisadiyyatı ilə inteqrasiya edir. Elə edilməlidir ki, AR dünya əmək bölgüsündə əsasən hazır xammal təmsil edilsin. Sənaye cəhətdən İEÖ dünya satış mərkəzinə əsasən hazır məhsul, modern texnologiya və əsasən elm tutumlu məhsullar təqdim edir. Həmin

müasir texnologiyanı əldə edən ölkələr isə ondan qısa zamanda istifadə edərək, milli iqtisadiyyatın yaradılması və tərəqqi etməsi prosesini intensivləşdirirlər. AR-nın import və eksport balansının analizindən aydın olur ki, ölkəyə Çexiya,Belçika, Bolqarıstan, Çin, Fransa, Almaniya, Avstraliya, Macarıstan, İran, İsrail, Cənubi Koreya, Polşa, İsveçrə, Türkiyə, BƏƏ, Böyük Britaniya, Amerika kimi güclü İEÖ-dən texniki inkişasın təməli olan sənaye sahələrinin məhsulları ilə bərabər, eyni zamanda AR-da tərəqqisi və istehsalı üçün geniş imkanlar və faktorlar olan kənd təsərrüfatı və sənaye məhsulları da gətirirlər. Qeyd etdiyimiz ölkələrdən bizim ölkəyə süd məhsulları, çay, ət məhsulları, düyü, zeytun yağı, tünd spirtli içkilər, meyvələr, kolbasa, qənnadı məmulatları, meyvə tərəvəz şirələri, siqaretlər, makaron məmulatları, mineral sular, bəzi tərəvəz növləri, xalçalar, elektrik cihazları, ayaqqabı, kauçuk və rezin, elektrik naqilləri, boyalar və s. ixrac edilir. Bu məhsulların istehsal olunması üçün dövlətimizdə xüsusi imkanlar vardır. Qeyd edilən məhsulların istehsal edilməsi uzaq məsafələrdən qeyri-səmərəli yükdaşımaları aradan qaldırır, istehsalın əlverişliliyinin artmasını həyata keçirər, sosial cəhətdən ölkəni inkişaf etdirər.

Son 15 il ərzində ölkəmizin iqtisadi imkanlarının artması, yeridilən diversifikasiya siyasəti, müasir texnologiyalar üzrə, rəqabətqabiliyyətli məhsul emal edən müəssisələrin fəaliyyət göstərməsi sözsüz ki, dövlətimizin xarici iqtisadi münasibətlərində də müsbət meyillərə stimul verib. Nəticədə, bu iqtisadi münasbətlərin coğrafiyası böyüyüb, ticarətin əmtəə quruluşu inkişaf edib. Həmin dövrdə ölkənin iqtisadiyyat sektoruna 230 milyard dollardan artıq investisiya yatırılıb, xarici investisiyanın tutumu isə 107,3 milyard dollar təşkil edib.

Səmərəli coğrafi mövqeyə malik olan ölkəmizin imkanlarının artması və gerçəkləşdirilməsi dövlətin iqtisadi diversifikasiya siyasətində özünəməxsus xüsusi mövqe tutur.

Ölkəmizin nəqliyyat vasitələrinin modern dünya standartlarına uyğun olması, tranzit imkanının lap da artırılması ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər və dünya səviyyəli təşəbbüslər ölkəmizin sosial-iqtisadi tərəqqisinə çox böyük töhfələr verməklə, AR-nı əsas nəqliyyat qovşağına çevirib. Son 15 il ərzində AR-da

nəqliyyat sahəsinin tərəqqisi ilə bağlı böyük proyektlər təşkil olunub, nəqliyyat sahəsinə böyük tutumlu investisiyalar yatırılıb. Maşın yollarının və dəmir yollarının, əsasən də RF, Gürcüstan və İran istiqamətində ölkə daxilindən keçən magistral yolların dövlətlərarası standartlar əsasında təkrardan inşası, paytaxt Bakıda və bölgələrdə aeroportların, Bakı Dövlətlərarası Dəniz Ticarət Limanının inşası, Qərb-Şərq və Cənub-Şimal nəqliyyat dəhlizlərinin tərəqqisi istiqamətində gerçəkləşdirilən proyektlər ölkəmizin nəqliyyat infrastrukturunun tərəqqisində əhəmiyyətli rol oynamaqla bərabər, ölkəmizin tranzit imkanını daha da gücləndirib.

Nəqliyyat dəhlizlərinin qovuşduğu yerdə olan və səmərli geostrateji mövqeyə sahib olan AR-da nəqliyyat dəhlizlərinin tərəqqisi yönündə son illər görülən işlər xüsusilə qeyd edilməlidir. Qərb-Şərq nəqliyyat dəhlizi Çin və Avropa arasındakı ən qısa marşrut hesab edildiyindən, tranzit və yükdaşıma nöqteyi-nəzərindən çox səmərəlidir. Təqribən 5400 km olan Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizinin tranzit vaxtı 15 gündür. Faydasına əsasən "Dəmir İpək yolu" adlandırılan Tbilisi-Bakı-Qars dəmir yolunun istismar edilməsiindən dərhal sonra isə dəhliz quru xətlə Avropaya çıxmaq imkanı qazanıb.

AR-da, eyni zamanda alternativ dəhlizlərdən üstün olan Şimal-Cənub dövlətlərarası nəqliyyat dəhlizinin tərəqqisi ilə bağlı ciddi işlər həyata keçirilib. Bu nəqliyyat dəhlizinin vacib həlqələrindən hesab edilən Astara çayı üzərində dəmir yolu körpüsünün inşası, həmçinin İran və Azərbaycan sərhədində dəmir yolu məntəqələrinin qovuşması üzrə nəzərdə tutulan tikinti işləri dövlətimiz tərəfindən sürətlə icra edilib.

Sözügedən dövrdə dövlətlərarası və regional qurumlar ilə birlikdə görülən ardıcıl iş dövlətimizin xarici iqtisadi münasibətlərinin inkişafına yaxşı mənada təsir göstərib. Belə ki, keçən zaman intervalında AR-nın BMT və onun qurumları, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Avropa İttifaqı, Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurası, həmçinin Dünya Bankı, BVF, AYİB və s. kimi tanınmış dövlətlərarası institutlarla əlaqələri daha da güclənib.

Cədvəl 6. Xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası 2010-2017

İllər	Milyon ABŞ dolları ilə				Əvvəlki ilə nisbətən faktiki qiymətlərlə, faizlə *)		
	ticarət dövriyyəsi	idxal	İxrac	saldo	ticarət dövriyyəsi	idxal	ixrac
2010	33 160,8	6 600,8	26 560,2	19 959,4	106,4	105,1	106,8
2010	27 960,7	6 600,5	21 360,3	14 759,4	120,1	105,1	125,2
2011	44 161,6	9 756,1	34 4055	24 649,9	104,1	145,2	92,5
2011	36 326,8	9 756,1	26 570,8	16 814,7	103,6	145,2	88,2
2012	43 813,3	9 652,8	34 160,3	24 507,8	95,3	96,8	95,3
2012	33 560,6	9 652,4	23 908,1	14 255,2	89,2	96,2	86,6
2013	43 554,2	10 712,3	32 841,2	22 129,2	102,8	109,2	100,4
2013	34 687,5	10 712,3	23 975,3	13 262,5	106,2	109,2	105,2
2014	39 407,3	9 187,2	30 219,9	21 032,8	95,6	85,3	99,1
2014	31 016,2	9 187,8	21 828,4	12 640,2	94,2	85,3	98,1
2015	25 809,1	9 216,9	16 592,2	7 375,4	99,8	99,3	100,2
2015	21 945,7	9 216,3	12 729,5	3 512,2	104,2	99,3	106,4
2016	21 596,5	8 489,2	13 107,3	4 618,3	92,6	89,5	94,5
2016	21 946,3	8 489,2	13 457,8	4 968,4	112,8	89,5	129,1
2017	24 257,3	8 782,1	15 475,5	6 693,3	89,2	83,8	92,8
2017	22 593,2	8 782,1	13 811,3	5 029,5	80,1	83,8	77,9

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi
https://www.stat.gov.az/source/trade/

AR-nın xarici iqtisadi əlaqələrinin ayrılmaz tərkib hissəsi hesab edilən ticarət fəaliyyətini qaydaya salan qanunvericilik də tərəqqi edib, inkişaf etmiş dövlətlərarası təcrübə əsas götürülməklə tərtib olunan müasir Gömrük Məcəlləsi, "Gömrük tarifi barəsində", "Antidempinq, tarazlıq və mühafizə tədbirləri barəsində" AR-nın qanunları və digər normativ hüquqi aktlar qəbul edilib.

2017-ci il ərzində AR-nın fiziki və hüquqi şəxsləri 186 ölkədəki tərəfdaşları ilə ticarət əməliyyatları həyata keçirmiş, 115 ölkəyə ixrac, 178 ölkədən isə idxal əməliyyatları aparmışlar. 2017-ci il ərzində xarici ticarət sirkulyasiyası 24,4 milyard ABŞ dolları, həmçinin ixracın məbləği 15,4 milyard ABŞ dollar, idxalın

məbləri 8,7 milyard ABŞ dollar olmuş, xarici ticarət saldosu isə poziiv 6,7 milyard ABŞ dollar olmuşdur. 2016-cı il ilə nisbətdə xarici ticarət sirkulyasiyası faktiki qiymətlərlə 12,4 % çoxalmışdır.

DGK-nin informasiyalarına görə, ixracın 31,8 %-i İtaliyanın, 9,8 %-i Türkiyənin, 4,5 %-i İsrailin, 4,4 %-i Rusiyanın, 4,0 faizi Çexiyanın, 3,9 faizi Kanadanın, 3,4 faizi Gürcüstanın, 3,4 %-i İndoneziyanın, 3,3 %-i Almaniyanın, 3,2 faizi Portuqaliyanın, 3,1 -i Çinin, 2,7 %-i Hindistanın, 2,4 %-i Ukraynanın, 2,3 %-i Fransanın, 17,5 %-i isə başqa ölkələrə məxsusdur.

Ölkəmizə idxal edilmiş məhsulların ümumi qiymətinin 17,5 %-i RF, 14,7 %-i Türkiyə, 9,8 faizi Çin, 8,2 %-i Amerika, 5,4 %-i Ukrayna, 5,1 %-i Almaniya, 3,6 faizi İtaliya, 2,7 %-i İran, 2,8 %-i Birləşmiş Krallıq, 2,0 %-i Braziliya, 1,9 faizi Yaponiya, 1,7 faizi Norveç, 1,7 %-i Fransa, 23,2 %-i isə başqa ölkələr ilə həyata keçirilmiş idxal əməliyyatlarına məxsusdur.

2017-ci il ərzində qeyri-neft məhsullarının ixracı 24,5 % artaraq 1,55 milyard ABŞ dollar təşkil etmişdir. (https://www.economy.gov.az/article/2017-ci-ilde-azerbaycan-respublikasinin-xarici-ticaret-elaqeleri/28212)

Təşkil olunan tədbirlər hesabına 2018-ci ilin yanvar-may aylarında AR-nın fiziki və hüquqi şəxsləri 160 ölkə tərəfdaşı ilə ticarət əməliyyatları həyata keçirib, 95 ölkəyə məhsul ixrac edilib, 150 ölkədən məhsul idxal edilib.

Gömrük idarələrində qeydiyyatı olan, ancaq gömrük rəsmiləşdirilməsi tam bitməyən ixrac edilən xam neft və təbii qazın statistik olaraq qiymətləndirilən dəyəri nəzərə alınmaqla yanvar-may aylarında xarici ticarət dövriyyəsi 12058,7 milyon ABŞ dolları, cümlədən ixracın dəyəri 8214,4 milyon dollar, idxalın dəyəri 3855,4 milyon dollar təşkil edib, beləliklə 4357 milyon dollarlıq pozitiv ticarət saldosu ərsəyə gəlib. Keçən ilin yanvar-may aylarından fərqli olaraq xarici ticarət sirkulyasiyası faktiki qiymətlərlə 35,5 %, həqiqi ifadədə isə 3,2 %, eyni zamanda ixrac 2,8 faiz, idxal 3,7 % faiz çoxalıb.

DGK-nin verdiyi informasiyalara görə, 2018-ci il ərzində ixracın 22,5 % -ni İtaliyaya, 4,5 % -ni Almaniyaya, 8,3 %-ni İsrailə, 7,6 % -ni Türkiyəyə, 5,9 % -ni Tayvana, 5,4 % -ni İndoneziyaya, 4,7 % -ni Kanadaya, 4 faizini Çexiyaya, hər biri

3,7 % olmaqla Gürcüstan və RF-na, 3,2 faizini Portuqaliyaya, 3 faizini Hindistana, 2,6 %-ni Amerikaya, hər biri 2,4 % olmaqla İspaniya və Fransaya, yerdə qalan 16,8 faizini isə başqa ölkələrə göndərilən məhsulların dəyəri əhatə edib. 2018-ci ilin yanvar-mayında 668,7 milyon dollarlıq qeyri-neft məhsulları xaricə eksport olunub ki, beləliklə bu 2017-ci ilin yanvar-may ayları ilə müqayisədə faktiki qiymətlərlə 20,2 %, həqiqi ifadədə isə 8,5 % çoxdur. 2018-ci ilin yanvar - mayında 2017-ci ilin həmin dövrü ilə nisbətdə xüsusi məhsullardan təzə tərəvəz ixracı 2,4 %, təzə meyvə 51,4 %, kartof 33,5 %, meyvə və tərəvəz konservləri 22,7 %, təbii üzüm şərabları və üzüm suslosu 2,6 dəfə, polietilen 10,1 %, emal edilməmiş alüminium 15,8 faiz, pambıq lifi 4 faiz, qara metallardan borular 12 %, pambıq ipliyi 10,7 %, bentonit gili 8,4 % artıb.(https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=3995)

İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin (İİTKM) "İxrac icmalı"nın iyul sayında belə yazılır ki, bu ilin yanvar-iyununda qeyri-neft sahəsi üzrə ixrac 846,8 milyon ABŞ dolları dəyərində olub. 2017-ci ilin hər hansı uyğun bir dövrü ilə müqayisədə 2018-ci ilin yanvar-iyununda qeyri-neft sahəsi üzrə ixrac 110,6 milyon ABŞ dolları və ya 15 % çoxalıb. DSK-nin verdiyi mlumatlarına görə, 2018-ci ilin birinci 6 ayında RF-a 319,8 milyon, Türkiyəyə 180,3 milyon, Gürcüstana 74,2 milyon, İsveçrəyə 69,4 milyon və Çinə 23,7 milyon ABŞ dolları məbləğində qeyri-neft sahəsinə məxsus məhsul ixrac olunub.

İxracla əlaqədar bir məqama da baxaq. Belə ki, bu "Azərkosmos" ASC tərəfindən dünyanın 19 ölkəsinə xidmət ixrac edilməsi ilə bağlıdır. 2018-ci ilin ilk 6 ayında qeyd etdiyimiz ASC peyk və telekommunikasiya xidmətlərinin ixracın olunmasından 12,7 milyon ABŞ dolları qədər gəlir qazanıb. "Azərkosmos" ASC-nin xidmət ixracından qazandığı gəlir onun ümumi gəlirlərinin 87 %-ni təşkil edib. Bu ilin iyun ayında isə ASC-nin xidmət ixracının dəyəri 1,7 milyon ABŞ dolları olub. "Azərkosmos"un 2018-ci ilin birinci altı ayında xidmət ixracının həyata keçirdiyi vacib ölkələr arasında Malayziya, BƏƏ, Fransa, Almaniya, Gürcüstan xüsusi yer tutub.

Müasir dövrdə AR-da mövcud siyasi və makroiqtisadi dəyişməzlik, investorların hüquqlarının etibarlı şəkildə müdafi edilməsi, təbii resurslar, yüksək

ixtisaslı işçi qüvvəsi AR-nı xarici investisiyalar üçün diqqət çəkici ölkələrdən biri edib. Bugünə kimi AR hökuməti ilə digər dövlətlər arasında investisiyaların təşviq edilməsi və qarşılıqlı müdafisəi barəsində 48 müqavilə imzalanıb. Bu sazişlərin imzalanması xarici investorlara bəzi hüquqlar verir. Bu hüquqların doğru nizamlanması investisiya şəraitini daha da yaxşılaşdırır. Ölkəmizin model müqavilələri BMT Ticarət və İnkişaf Komissiyası ilə birgə tərtib edilib və uyğunq təkmilləşdirmələr aparılıb. Beləki, AR-nın iqtisadiyyatına ki, 110 milyard dollardan çox investisiya cəlb olunub. Eyni zamanda, ölkəmiz bugünə kimi böyük miqdarda investisiya mübahisələrinə, bundan qaynaqlanan cərimələrlə qarşılanmayıb.

AR-na investisiya qoyan xarici ölkələr siyahısının ilk 5-də Amerika, Böyük Britaniya, Türkiyə, Yaponiya, Norveç kimi ölkələr qəbul olunub. Ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sahəsinə ən çox investisiya qoyan ölkələrin ilk 5-də isə Böyük Britaniya, Amerika, Türkiyə, Niderland və BƏƏ-ni qeyd etmək olar.

Günümüzə kimi dövlətimizdə xarici ölkələrin müxtəlif sahələri təşkil edən 8 mindən çox şirkəti qeydiyyatdan keçib. Xarici müəsisələr ölkədə dövlət əsaslı vəsait hesabına fəal iştirak edirlər.

Bu vəsait hesabına təşkil edilən infrastruktur və layihələrdə podratçı və subpodratçı kimi mümkündür.

İqtisadi tərəqqi, maliyyə imkanlarının çoxalması, özəl sahənin tərəqqisi AR-nı, həmçinin investisiya ixracatçı edib. Keçən dövr ərzində Türkiyə, Serbiya, Gürcüstan, Rusiya, Yaponiya, Çin, ABŞ, İsveçrə, Monteneqro, Ukrayna və o biri ölkələrə faydalı həcmlərdə investisiya yatırılıb. AR-da mövcud olan müəssisələrinin imkanı və peşəkarlığı xeyli artıb, bir çox ölkələrdə, o cümlədn Avropada vacib infrastruktur proyektlərinin icrasında özəl şirkətlərimiz fəal işləməy başlayıb. Bununla yanaşı, Amerika, Yaxın Şərq və Asiya ölkələri ilə də əməkdaşlığımız artır və bu bölgələrlə iqtisadi münasibətlərin tərəqqi etdirilməsi daim diqqətdə olur.

Respublikamız hazırda dövlətlərarası təşkilatlar, o cümlədən Aİ, BMT, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, MDB, Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurası və o biriləri

ilə ciddi əməkdaşlıq edir. Dövlət başçısının təyin etdiyi AR-nın xarici siyasətinin vacib istiqamətlərindən biri Aİ ilə əlverişli və davamlı əməkdaşlığın tərəqqi etdirilməsidir.

Aİ ölkələri AR-nın əsas xarici ticarət tərəfdaşıdır. Son zamanlarda respublikamızda əsas kapitala istiqamətlənən xarici investisiyaların 50 %-dən çoxu, qeyri-neft sahəsinə birbaşa xarici investisiyaların isə 35,6-sı bu təşkilatın üzv dövlətlərinə aid olub.

Aİ Azərbaycanın əsas xarici ticarət tərəfdaşıdır. 2016-cı ildə Aİ-nin AR-nın xarici ticarətindəki payı 35 %, 2017-ci ilin 4 ayında isə 37 % olub. Müasir dövrdə Aİ ölkəmizdə əsas kapitala orta hesabla 20 milyard ABŞ dolları investisiya qoyub.

Müasir dövrdə AR-də 1300-dən çox Aİ ölkələrinin şirkəti var. Bu qurumun 23 nümayəndə ölkəsi ilə 2 qat vergitutmanın ləğvi, 17 iştirakçı ölkə ilə sərmayələrin təşviq edilməsi və müdafiə olunması müqavilələri, 7 iştirakçı ölkə ilə Strateji Tərəfdaşlıq müraciətnamələri imzalanıb, 13 iştirakçı ölkə ilə Hökumətlərarası Komissiya fəaliyyət göstərir. Aİ-nin bəzi ölkələri ilə AR arasında ticarət palataları vardır. Son 5 il ərzində Aİ-na iştirakçı ölkələrlə 123 biznes forum və bir sıra başqa tədbirlər həyata keçirilib.

Aydındır ki, AR-nın xarici ticarət əlaqələrinin tərəqqisi həmişə diqqətdədir. Belə ki, yerli məhsulların xaricə ixrac olunması fəaliyyətinin bpyüməsi üçün bir sıra vacib tədbirlər görülür. Prezidentin bu yöndə tapşırıqlarına uyğun olaraq, dövlət dəstəyi ilə potensial ixrac dövlətlərində logistik mərkəzlərin ərsəyə gətirilməsi üzrə tədbirlər görülür. Bundan başqa, qarşılıqlı investisiya fəaliyyətinin göstərilməsi istiqamətində işlər həyata keçirlir. Bu, əvvəlcə, investorlar üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən investisiyaların qarşılıqlı müdafiə təşviqini, həmçinin ikiqat vergitutmanın ləğvini əsas götürən hüquq-müqavilə bazasının qurulması işlərini görəcək.

Makroiqtisadi dəyişməzliyin təmin edilməsi iqtisadiyyatın diversifikasiyası, biznes və investisiya şəraitinin optimallaşdırılması, dünya iqtisadi sisteminə edilən inteqrasiyanın daha da sürətlənməsi, xarici iqtisadi münasibətlərin və dövlətlərarası təşkilatlarla əməkdaşlığın güclənməsi, xarici dövlətlərlə münasibətlərin tərəqqisi

azad AR-nın daha da qüdrətlənməsinə xidmət göstərəcək, dövlətimizin nüfuzunu daha da yüksəldəcəkdir.

2.3. Azərbaycan Respublikası ilə İtaliya Respublikası arasında iqtisadi əlaqələrin mövcud imkanlarının qiymətləndirilməsi

AR ilə İtaliya arasında iqtisadi əlaqələr intensiv olaraq inkişaf edir, iki ölkə arasında ticarət sirkulyasiyası zaman keçdikcə artır.

Azərbaycandan İtaliyaya daha çox neft və neft məhsulları, o cümlədən kimya sənayesi məhsulları ixrac olunur. İtaliyadan Azərbaycana isə yüngül və yeyinti sənayesi, texnika məhsulları ixrac olunur. Müasir dövrdə İtaliya iqtisadiyyatının ÜDM-nın 80-84 %-i xırda və orta sahibkarlıq subyektlərinə məxsus olur.

Ölkəmizdə əlverişli biznes mühit qurulmuş və yerli, xarici investorlar tərəfindən iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinə əsaslı investisiya qoyuluşu tətbiq edilmişdir.

Hazırda AR-nın ən böyük ticarət partnyorları arasında Avropanın və yer üzünün mühim ölkələrindən biri sayılan İtaliya da vardır. Son dövrlərdə AR ilə Avropa Birliyi ölkələri arasında xarici ticarət sirkulyasiyasının payı 2 dəfəyə kimi çoxalıb. Aİ ilə AR arasında ticarət dövriyyəsi 2010-cı ilə nisbətdə 2018-ci ildə 4,7 milyard avro və yaxud 63% artıb. 2018-ci il İyul ayının 18-də İtaliya - Azərbaycan işgüzar görüşü təşkil edilib. Tədbirdə Azərbaycan və İtaliya tərəfdən rəsmi şəxslərdən əlavə, maliyyə, inşaat, kənd təsərrüfatı, logistika və başqa sahələrdə işləyən sahibkarlar iştirak edib.

Tədbirdə ölkəmizdə iqtisadiyyatın istiqamətləndirilməsi, qeyri-neft sahəsinin tərəqqisi, biznes mühitinin mütəmadi olaraq optimallaşdırılması yönündə görülən tədbirlər, özəl sektorun tərəqqisinin həvəsləndirilməsi, ixracın böyüməsi, "Made in Azerbaijan" brendinin və xarici investisiyaların təşviq edilməsi üçün həyata keçirilən işlər, İtaliya - Azərbaycan iqtisadi əməkdaşlığının güclənməsi imkanları barəsində məlumat verilib. Bugünə kimi AR-da 100-ə yaxın İtaliya şirkəti qeydiyyatdan keçib. İtaliya - Azərbaycan əlaqələri iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrini əhatə edir, qarşılıqlı investisiya qoyuluşları edilir. İtaliya - Azərbaycan

əlaqələrinin böyüməsi və iş adamları arasında əməkdaşlığın təşviqi üçün bugünədək 17 biznes forum və işgüzar görüş təşkil olunub, 2015-ci ildə AR ilk dəfə İtaliyada təşkil edilən "Milan Expo 2015" sərgisində ölkədaxili stendlə təmsil olunur. Tədbirdə İtaliya və Azərbaycan arasında infrastruktur,enerji, nəqliyyat və logistika, aqrar sektorlarda əlaqələrə və əməkdaşlıq perspektivlərinə aid dəyirmi masalar keçirilib.

Dövlət və özəl sektoru təmsil edən üzvlərin iştirakı ilə **"**Enerji və yaşıl texnologiyalar" mövzusunda təşkil edilmiş Dəyirmi Masada Azərbaycan və İtaliyanın energetika sektorunda işləyən şirkətləri arasında əməkdaşlıq və layihələrin təşkili haqqında fikir irəli sürülüb, şirkətlərin fəaliyyətinə aid təqdimatlar olub. İtaliya - Azərbaycan arasında ayrı-ayrı sahələrdə əməkdaşlığın daha da inkişaf ettdiyi diqqətə çatdırılıb. Dəyirmi Masada hər iki arasında energetika sahəsində əməkdaşlığın tərəqqisi istiqamətləri, AR-ın bərpa edilən enerji və "yaşıl texnologiyalar" sektorunda imkanlarının bir çox poyektlərin həyata keçirilməsinə geniş imkanlar yaratdığı qeyd edilib.

Ölkəmiz Avropanın, Asiyanın və ABŞ-nın 30 ölkəsinə neft ixrac edir. Hələ 10 il öncə Aralıq dənizi hüdudlarından kənara AR neftinin cəmi 10-15 faizi çıxırdı, indi isə bu göstərici 45 % olub. 2014-cü ildə AR-nın neft ixracatı 35,5 milyon ton olub. AR-nın 2014-cü ildə hasil etdiyi neftin əsas alıcısı İtaliya olub. İtaliyadan sonra Azərbaycan neftinin idxalçıları arasında Almaniya (11 %) və Fransa (9 faiz) əsas yerləri tutur. 2017-ci ildə ölkələrimiz arasında ticarət dövriyyəsi və AR-dan İtaliyaya ixracın həcmi artmışdır. 2017-ci ildə ölkəmizin İtaliyanın xam neft idxalında payı 15 % olur. Polipropilen zavodu sənaye istehsalı sahəsində əməkdaşlıq bu sferada nümunəsidir. 2018-ci il ərzində isə İtaliyanın 99,5 % idxal olunması AR neftinin hesabına aparılmışdır.

"**İnfrastruktur, nəqliyyat və logistika"** Dəyirmi Masasında nəqliyyat-tranzit sahəsində əməkdaşlığın böyüməsi perspektivləri haqda müzakirələr həyata keçirilib, ölkəmizdə yaradılmış səmərəli infrastruktur, Tbilisi-Bakı-Qars dəmir yolunun, BBDTL-nın yaratdığı imkanlar və başqa məsələlər barəsində məlumat verilib və bu imkanlardan yararlanmaqla əlaqələrin böyüməsi müzakirə olunub.

“Aqrosənaye və kənd təsərrüfatının transformasiyası” mövzusunda keçirilən Dəyirmi Masada isə hər iki dövlətin kənd təsərrüfatı sektorunda təcrübəsinə, qabaqcıl texnologiyaların tətbiq olunmasına, ixracın genişləndirilməsinə aid fikir mübadiləsi aparılıb, müəssisələr tərəfindən təqdimatlar həyata keçirilib. Dəyirmi Masada uyğun dövlət idarən, aqrar sahədə işləyən şirkətlərin nümayəndələri iştirak ediblər. Dəyirmi Masada kənd təsərrüfatı sahəsində əməkdaşlığın, o cümlədən ixracın genişləndirilməsi ilə bağlı fikir mübadiləsi yürüdülüb.

İtaliyada isə Kənd Təsərrüfatı Milli Fondundan dəstək almaq üçün fema fəlakətin baş verdiyi rayonda yerləşməli, zərər isə yığılması düşünülmüş olan məhsulun 35%-dən az olmamalıdır.

İtaliya dövləti tərəfindən subsidiyalanan risklər bunlardır: dolu, müəyyən dərəcədə şaxta, külək və quraqlıq. Buradan məlum olur ki, İtaliyada aqrar sığortalanma dövlət tərəfindən o qədər də stimullaşdırılmır. Bunun əvəzinə təbiət hadisələri kimi risklər subsidiyalanır.

Ölkəmizdə supermarketlərə ötəri baxış keçirdi ki, onlarda müxtəlif Avropa ölkələrindən idxal edilmiş sertifikatlaşdırılmış və markalanmış orqanik məhsullar içərisində İtaliyadan makaron məlumatları üstünlük təşkil etməkdədir. Azərbaycanın İtaliyaya ixrac etdiyi kənd təsərrüfatı içərisində isə meyvə və tərəvəz şirələri daha çoxdur. İtaliyada ixracın təşviqinə həsr edilmiş “exportiamo.it” internet saytında jurnalist Culiyano Bifolkinin müəllifi olduğu “Azərbaycan-İtaliya: enerji tərəfdaşlığı və ticarət münasibətləri həmişə qüvvətlidir” və “Azərbaycan iqtisadiyyatını şaxələndirmək üçün xarici tərəfdaşlar axtarışındadır” adlı silsilə məqalələr yerləşdirilmişdir.

“Azərbaycan - İtaliya: enerji tərəfdaşlığı və ticarət əlaqələri hər zaman qüvvətlidir” (https://www.exportiamo.it/aree-tematiche/) adlı məqalədə müəllif iki dövlət arasında qarşılıqlı əlaqələrin möhkəm əsaslarının 2014-cü ildə dövlət başçımız Prezidenti İlham Əliyevin İtaliyaya rəsmi səfəri kontekstində İtaliyanın Baş naziri Matteo Renzi ilə birlikdə qəbul etdiyi “AR ilə İtaliya Respublikası arasında strateji tərəfdaşlıq Haqqında Birgə Bəyannamə”də öz əksini tapdığını qeyd edir.

Azərbaycan-İtaliya iqtisadi münasibətlərinə toxunan müəllif İtaliyanın Azərbaycanın birinci tərəfdaşı olması, TAP proyektinin tətbiq olunması ilə əlaqələrin daha da genişlənəcəyi və İtaliyanın Avropanın enerji bazarında rolunun möhkəmlənəcəyini vurğulayır. Cari il 13 iyunda Romada keçirilmiş AR və İtaliya Respublikası arasında iqtisadi əməkdaşlıq üzrə Hökumətlərarası Komissiyanın iclası, bu kontekstdə təşkil olunmuş Biznes Forum haqqında informasiya verən müəllif, bu tədbirlərdə diqqətin, Azərbaycan iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi, əsasən də alternativ enerji, infrastruktur, logistika, aqro-sənaye və əczaçılıq sahələrində İtaliya müəssisələri üçün mövcud imkanlara verildiyini vurğulamışdır.

Müəllif Azərbaycanın İtaliyadakı səfiri Məmməd Əhmədzadənin də fikirlərinə əsasən 2010-cu ildən bəri İtaliyanın Azərbaycana ixracının 3 dəfə artığını və əlaqələrin daha da tərəqqi etməsi üçün mövcud potensial haqqında da danışmışdır. (https://www.exportiamo.it/aree-tematiche/12792/azerbaigianitalia-partnership-energetica-e-relazioni-commerciali-sempre-piu-forti/)

"Azərbaycan iqtisadiyyatını şaxələndirmək üçün xarici tərəfdaşlar axtarışındadır" adlı məqalədə isə müəllif Azərbaycanın müstəqillik qazandığı dövrdən bəri yürütdüyü neft strategiyası, ölkənin qazandığı iqtisadi nailiyyətlər, Cənubi Qaz Dəhlisi, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər haqqında informasiya verilir. Ölkəmizin əlverişli coğrafi mövqeyə sahib olduğunu əsas götürərək, əsas loqistika mərkəzinə çevrilməsi imkanları haqqında da bəhs edilir. Bu istiqamətdə həyata keçirilən Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu, Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı, Trans-Avrasiya Super İnformasiya Magistralı kimi proyektlər haqqında informasiya verilir. Məqalədə, həm də ölkəmizdə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı sahəsi, ölkəmizin önəmli ərzaq ixracatçısı olması potensialı haqqında da bəhs edilir.

Ümumilikdə qeyd etmək istərdim ki, 2018-ci Dövlət Statistika Komitəsinin hesablamalarına əsasən ildə İxracın 24,8 faizini İtaliyaya, idxalın 3 faizi İtaliyadan ölkəmizə idxal olunmuş məhsulların ümumi dəyərinin payına düşüb.

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN VƏ İTALİYA RESPUBLİKALARI ARASINDA İQTİSADİ – TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. İqtisadi və xarici ticarət əlaqələrinin iqtisadi effektivliyinin təmin edilməsinin prioritet istiqamətləri

AR-nın ticarət münasibətlərinin ciddiləşdirilməsində ölkənin əksər dövlətlərarası ticarət təşkilatlarında iştirak etməsi, regional iqtisadi-ticarət əməkdaşlıq etməsi, müxtəlif ölkələr, əsasən də İtaliya kimi İEÖ ilə imzalanmış ticarət sazişləri və Ümumiləşdirilmiş Preferensiyalar Sistemindən istifadə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

AR-da xarici ticarət siyasətinin böyüdülməsi üçün görülən tədbirləri bu cür qruplaşdırmaq olar:

- Dövlətlərarası ticarət təşkilatlarında iştirak;
- sahəvi iqtisadi-ticarət əməkdaşlığına qoşulma;
- ikitərəfli və çoxtərəfli ticarət sazişləri;
- əlaqəli qanunvericilik aktlarının qəbul olunması və onlarda bəzi dəyişikliklər;
- sahibkarlığın tərəqqisinə dövlət dəstəyi

Vurğulamaq olar ki, bazar prınsipləri üzrə tərəqqi edən ölkəmizdə xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyini artırmaq üçün aşağıdakı prinsiplərə əməl olunmasının məqsədəuyğun saymaq mümkündür:

- ölkənin təbii-iqtisadi imkanlarından məqsədli və səmərəli istifadə edilməli;
- ixracyönümlü məhsul istehsalında elmi-texniki inkişafın müasir uğurları və innovasiya texnologiyalarından istifadə imkanları artırılmalı;
- təsərrüfat subyektlərinin bəzi məhsullar istehsalı üzrə ixtisaslaşma səviyyəsi qalxması;
- nəqliyyat və infrastruktur sahələr yüksək tərəqqi səviyyəsinə çatdırılmalı;
- xarici ticarəti qaydaya salan qanunvericilik bazası tərəqqi etdirilməli və beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmalıdır.

Tədqiqatlardan məlum olur ki, iqtisadiyyatın xarici amillərlə bağlı olmasını

və qarşılıqlı asılılığına əsasən dövlətlər xarici ticarət münasibətlərinin əlverişli şəkildə qurulması üçün aşağıdakı 3 inkişaf modelindən faydalanırlar:

- İxrac imkanlarının artırılmasını nəzərdə tutan inkişaf modeli;
- İdxalı əvəz edəcək istehsal sahələrinin tərəqqi modeli;
- İqtisadi inteqrasiya modeli.

İxracyönümlü istehsal sahələrinin təkmilləşdirilməsi beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində xüsusi yer tutan modellərdən biridir. AR-nın bu modeli müvəffəqiyyətlə tətbiq edə bilməsi üçün əvvəlcə təsərrüfat subyektlərinin dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə diqqət verilməlidir. Dövlətin prioritet sektorla əsaslı kapital qoyuluşu artırılmalı, istifadə edilməyən ehtiyat mənbələri interaktiv təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb olunmaslı və istehsal edilən məhsulların dünya bazarlarına sərbəst çıxışı həvəsləndirilməlidir.

Vurğulamaq lazımdır ki, müasir dövrdə ölkəmizdə verilmiş 43 əsas rəqabətli məhsuldan 25-i üzrə ixracın artım sürəti dünya idxalının artım sürətini qabaqlamışdır ki, bu da onların rəqabətə daha çox davamlı məhsullar olduğunu sübut edir. Bu məhsullar daha rəqabətli, eyni zamanda da böyük istehsal və ticarət potensialına sahib məhsullardır.

AR-nın iqtisadi tərəqqi xüsusiyyətlərini və istiqamətlərini əsas götürərək bu cür qənaətə gəlmək olar ki, müair dövrdə ölkəmizin xarici ticarət münasibətləri aşağıda adı çəkilən istiqamətlərdə inkişaf etdirilməlidir:

- ixrac və idxalın strukturunun diversifikasiya üçün inkişaf etdirilməsi;
- xarici investisiyaların ölkəyə axınının sürətləndirilməsi yolu ilə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında texnoloji yeniləşmənin edilməsi və istehsal-texnoloji proseslərin müasirləşdirilməsi.

Qeyd edilən meyllərdə əlverişli xarici ticarət siyasətinin aparılması üçün aşağıdakı bəzi zəruri məsələlərin həlli zəruridir:

- beynəlxalq bazarlarda məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyinin artması üçün elmı-texniki inkişafın və yeni texnologiyaların maksimum istifadə olunması, standartlaşdırma və sertifikatlaşdırma sektorunda dünya təcrübəsinin ciddi şəkildə mənimsənilməsi;

- sənaye, həmçinin yüngül, yeyinti sahələrinin, kənd təsərüfatının və xidmət sektorlarının də ətraflı tərəqqisi;
- ayrı-ayrı iqtisadi vasitələrlə daxili bazarın mühafizə olunması.

AR-nın dünya iqtisadiyyatına daha uğurlu və sabit inteqrasiyası və yer üzündə bir brend kimi bilinməsi üçün onun xarici ticarət sirkulyasiyasının həcminin çoxalması ilə bərabər, rəqabətədavamlı məhsulların istehsalının artması ilə xarici ticarət dövriyyəsinin strukturunun diversifikasiya edilməsi diqqəti çəkən məqamlardandır. Xarici ticarətin diversifikasiya edilməsi dövlətin bir iqtisadi tərəqqi mərhələsindən başqasına keçid etməsi, başqa sözlə desək xammal ixrac edən ölkədən sənayeləşmiş ölkəyə çevrilməsi üçün də mütləqdir. Bu nöqteyi-nəzərdən, artıq qeyri-neft sektorunun tərəqqisi və tədricən iqtisadiyyatın bütün sektorlarında neft sahəsini əvəz etməsi prosesinin başlanması mühim haldır. (Ələkbərov. Ə.H, Vəliyev. M.Ə, Məmmədov. S.M Bakı 2010. Səh-118-122)

Qeyri-neft sahəsində, əsasəən kənd təsərrüfatının payı çox olmalıdır. Bu məqsədlə isə kənd təsərrüfatı sahəsində müasir texnologiyaların tətbiq edilməsi ilə əmək məhsuldarlığının çoxaldılması zəruridir. Digər yandan, bu sahədə yaxşı təcrübəsi olan ölkələrlə ciddi əməkdaşlıq etmək, o cümlədən bu ölkələrdəki modellərdən AR reallığına daha uyğun olanını seçib onu ölkədə istifadə etmək olduqca vacibdir. Ona görə ki, kənd təsərrüfatı məhsulları arasında elələri var ki, Azərbaycan bu məhsullar üzrə dünya bazarında müqayisəli üstünlüyə sahibdir.

AR-nın dünya iqtisadiyyatına daha uğurlu və sabit inteqrasiyası və yer üzündə bir brend kimi bilinməsi üçün onun xarici ticarət sirkulyasiyasının həcminin çoxalması ilə bərabər, rəqabətədavamlı məhsulların istehsalının artması ilə xarici ticarət dövriyyəsinin strukturunun diversifikasiya edilməsi diqqəti çəkən məqamlardandır.

Ölkəmizin İtaliya ilə ticarət əlaqələrinin güclənməsi ölkəmizin xarici iqtisadi münasibətlərini daha dayanıqlı edir. Bu səbəbdən də, Qərb ölkələri ilə xarici iqtisadi əlaqələrinin gücləndirilməsi dövlət gəlirlərinin artması deyil, eyni zamanda iqtisadi və siyasi azadlığımızın gücləndirilməsi və ölkəmizin rolunun artması nöqteyi-nəzərindən əhəmiyyətlidir.

Məlumdur ki, AR-nın xarici ticarət münasibətlərinin tərəqqi etdirilməsi həmişə diqqətdə olan məsələlərdəndir. Yerli məhsulların xaricə, həmçinin qeyri-ənənəvi bazarlara ixracının artması üçün vacib tədbirlər həyat keçirilir. Prezidentin bu istiqamətdə tapşırıqlarına əsasən, dövlət dəstəyi ilə potensial eksport ölkələrində logistik mərkəzlərin ərsəyə gətirilməsi üzrə tədbirlər həyata keçirilir. Bundan başqa, qarşılıqlı investisiya fəaliyyətinin təşviq olunması yönündə işlər daha da gücləndiriləcəkdir. Bu, əvvəlcə, investorlar üçün böyük əhəmiyyət daşıyan investisiyaların qarşılıqlı müdafiəsini, təşviq edilməsini, həmçinin ikiqat vergitutmanın ləğv edilməsini nəzərdə tutan hüquq-müqavilə bazasının ərsəyə gətirilməsi işlərini təşkil edəcək.

Makroiqtisadi dəyişməzliyin saxlanması, iqtisadiyyatın diversifikasiya edilməsi, biznes və investisiya şəraitinin daha da optimallaşdırılması, dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyanın intensivləşdirilməsi, xarici iqtisadi münasibətlərin və dövlətlərarası qurumlarla əməkdaşlığın artması, xarici ölkələrlə qarşılıqlı əlaqələrin inkişafı azad Azərbaycanın daha da qüdrətlənməsinə xidmət edəcəkdir.

3.2. Azərbaycan – İtaliya iqtisadi əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi perspektivləri

Müasir dövrdə AR-nın İtaliya Respublikası ilə beynəlxalq ticarət inteqrasiyasına girməsi istiqamətində hökümət səviyyəsində bir çox tədbirlərin görülməsi məqsədəuyğun hesab edilə bilər ki, bunlar da aşağıdakılardan ibarətdir:

- Beynəlxalq ticarət əməliyyatlarının dünyada qəbul edilən hüquqi prinsiplərini müəyyən edən normaları diqqətlə öyrənilməsi və onlara əməl edilməsi;

- AR-nın beynəlxalq ticarət əlaqələrinə inteqrasiyasına xidmət edən, sözügedən proseslərin sürətlənməsində vasitəçi kimi çıxış edən milli hökümət orqanlarının statusunun müəyyən olunması;

- AR-dan ixrac edilən malların və xidmətlərin hüquqi rejimini müəyyən etmək, ixrac və idxal qaydalarının beynəlxalq ticarətin modern xarakterinə uyğunlaşdırılması;

- AR ilə ticarət əlaqələrində tərəfdaş olan dövlətlərin maraqlarının qorunması üzrə tədbirlərin görülməsi;

Sadalanan tədbirlərlə yanaşı AR-nın İtaliya Respublikası ilə xarici iqtisadi konsepsiyasının əsas müddəalarını nəzərə alaraq ölkənin beynəlxalq ticarət əlaqələrini yenidən qurmaq və inkişaf etdirmək istiqamətində bir neçə strateji məqsədlərin reallaşmasına üstünlük verilir. Bunların sırasında milli iqtisadiyyatın strukturunu ixrac yönümündə formalaşdırmaq, idxalı əvəzləyən milli istehsal strategiyasını işə salmaq, ən əsası isə hər iki strateji variantın optimallığını nəzərə alaraq milli istehsalın strukturunu müasirləşdirmək xüsusi ilə önəmli hesab edilməlidir.

Ölkəmizin İtaliya ilə beynəlxalq ticarət əlaqələri qurmasının müasir reallığı daha çox qarşılıqlı faydalılıq, şəffaflıq prinsipi əsasında ölkənin milli iqtisadiyyatının beynəlxalq iqtisadiyyata inteqrasiya edilməsi zəruriliyindən irəli gəlir. Yəni Azərbaycanın dünya təsərrüfat sisteminə düzgün strateji əsaslarla qoşulması, o cümlədən ölkənin daxili bazarının xarici bazarla səmərəli əlaqələnməsi özlüyündə beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən hərtərəfli istifadə olunmasını göstərir. Həmçinin qeyd olunan üstünlüklər Azərbaycanın xarici ticarət siyasətinin aparılmasının real şərtlərinin daha uğurla formalaşmasını göstərir ki, bu da ölkənin beynəlxalq ticarət əlaqələrinə daha real əsaslarla inteqrasiya ediləcəyinə zəmanət verir.

Nəzərə alınmalıdır ki, ölkənin xarici ticarət sirkulyasiyasının keyfiyyətcə artması əvvəlcə ixrac potensialını beynəlxalq bazarların standartlarına uyğun məhsullar istehsalının genişləndirilməsindən asıllığını diqqət mərkəzində saxlamalıdır. Beynəlxalq bazarların tələblərinə uyğun təyintlı və rəqabət qabiliyyətli məhsullar istehsalı milli sənayedə mütərəqqi texnologiyaların və bütünlükdə ölkədə isə sosial yeniliklərin tətbiqini tələb edir.

Milli sənayenin ixrac yönümlü rəqabətdə davamlı qabaqcıl texnologiyanın modern uğurlarından və innovasiya texnologiyalarından faydalnma imkanlarının artırılması özlüyündə beynəlxalq ticarət əlaqələrinə inteqrasiya edilməsində böyük rol oynaya bilir.

Ölkənin milli müəssisələri və müasir texnologiyaların tətbiqi sayəsində istehsal ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyini artırmalı, əmək məhsuldarlığını yüksəltməli, məhsul vahidinə sərf edilən məsrəflərin xeyli azaldılmasına nail olmalıdırlar. Azərbaycanın beynəlxalq ticarət əlaqələrinə inteqrasiya edilməsinin əsas prinsiplərindən biri təbii və iqtisadi potensialdan məqsədli istifadənin təşkil edilməsi olmalıdır.

Hər iki ölkə rəqabət üstünlük qazandığı sahələrdə mövcud iqtisadi potensialını səfərbər etməklə beynəlxalq bazarlara sərbəst çıxışını təmin edə bilər. Ölkə özünün iqtisadi potensialı ilə bərabər zəngin təbii potensialını beynəlxalq bazarlara çıxarmaqla başqa istehsal sahələrinin tərəqqi etməsinə də təkan verə bilər. Ancaq qeyri-neft sektorunun inkişafı şəraitində AR-nın xammal ixracatçısından hazır məhsulların ixracatçısına çevrilməsi daha məqsədəuyğundur.

AR-nın İtaliya ilə gələcək milli iqtisadi tərəqqisinin mühüm istiqamətlərini təyin edərkən təbii vəsaitlərdən qazanılan gəlirlərin qeyri neft sahəsinin tarazlı inkişafı üçün sərf edilməsi ölkənin beynəlxalq ticarət əlaqələrinə inteqrasiya olunmasına təkan verəcəkdir. AR-nın dövlətləararsı ticarət əlaqələrinə inteqrasiyası, beynəlxalq əmək bölgüsündə fəal iştirakı bu sektorda mövcud qanunvericiliyin dövlətləararsı standartların tələblərinə uzlaşdırılmasını lazım bilir.

AR-nın dövlətləarası ticarət qurumlarında eyni hüquqlu üzv kimi iştirakını həyata keçirmək üçün milli qanunvericiliyin ÜTT, Avropa İttifaqı və başqa inteqrasiya birliklərinin qanunvericiliyinə uzlaşdırılması əsas məsələlərdəndir. AR-nın xarici ticarət strategiyasında xarici ticarət fəaliyyətini yenidən qurmaq, tərəqqi etdirmək üçün milli iqtisadiyyatın ixrac yönümünə müvafiq formalaşdırılması və idxalı əvəz edən milli istehsal sahələrinin yaradılması məsələləri əsas prioritetlər olaraq müəyyən olunmuşdur.

Vurğuladığımız kimi, hazırda beynəlxalq ticarətdəki əsaslı keyfiyyət dəyişiklikləri Azərbaycan iqtisadiyyatının, İtaliya Respublikası ilə xarici ticarət əlaqələrinin dövlətləararsı ticarətə inteqrasiya edilməsi istiqamətində çox saylı tələbləri və standart normaları qarşıya çıxararaq həmin standartlara uyğunlaşmanı zəruri etmişdir. Bunların nəticəsi olaraq dünyanın bütün ölkələri həmçinin

Azərbaycan üçün də eyni olan qanunlar formalaşaraq onların fəaliyyət və istifadə mexanizmi qlobal iqtisadi sistemin - Dünya iqtisadiyyatı sisteminin inkişaf prosesinin mərkəzində durur. Bu cür bir şəraitdə AR-nın milli iqtisadi maraqları daxilində xarici ticarət əlaqələrinin doğru şəkildə təşkili, ölkənin xarici ticarətinin beynəlxalq ticarət standartlarına uyğunlaşdırılmasının təmin olunması çox vacib şərtlərdən biri hesab olunmalıdır. Son dövrün dünya təcrübəsi və beynəlxalq ticarətin müasir problemlərinin sistemli həllinə əsaslanmaqla həyata keçirilən səmərəli dövlətlərarası təcarət siyasəti nəticəsində ölkənin, o cümlədən Azərbaycanın Dünya ticarət sistemində, xüsusən Dünya Ticarət Təşkilatında (DTT) fəal olaraq iştirak etmək imkanları yaranmışdır. Bu cür imkanlar bir yandan Azərbaycanın daxili bazarının tələbatını ödəməyə, xarici ticarət dövriyyəsinin strukturunu keyfiyyət baxımından yaxşılaşdırmağa, digər yandan isə ölkənin BƏB sahib olduğu üstünlüyü reallaşdırmağa əlverişli zəmin yaradacaqdır. Bu cür şəraitin özü Dünya Ticarət Təşkilatının tələb etdiyi qaydalardan səmərəli istifadə etmək əsasında milli iqtisadiyyatın xarici ticarət potensialının artırılması, əsasən ixrac yönümlü mallar istehsalının artırılmasına təminat vermiş olur. Son dövrlərin təcrübəsi və araşdırmalardan aydın olur ki, Azərbaycanın DTT-na- üzv olması ölkənin regional və bütövlükdə dövlətlərarası iqtisadi inteqrasiya proseslərinə qoşulmasını sürətləndirəcək, ixrac yönümlü potensialının artımına şərait yaradacaq, ölkənin daxili bazarında və habelə beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətini gücləndirəcəkdir. Mövcud reallıqdan məlum olur ki, AR-nın DTT-ə üzv olması və beynəlxalq ticarət standartlarına və normalarına ciddi və səmərəli şəkildə riayət etməsi ölkədə milli sahibkarlığın və biznesin tərəqqisinə təkan verməklə yanaşı, milli sənayemizin ixrac yönümünün və o cümlədən milli qanunvericiliyin beynəlxalq standartlara uyğunlaşmasına yardım edəcəkdir. (Kərimli. İ. A. Bakı. 2006. Səh-78-81)

Ölkənin İtaliya Respublikası ilə beynəlxalq ticarət əməliyyatlarına inteqrasiyası, xarici bazarda yüksək pay sahibi olması milli iqtisadiyyatın dinamik inkişafına şərait yaradan amillərdən biridir. Göstərilən vəziyyət yerli istehsalçıların gəlirlərinin artması, ixrac yönümlü məhsulların istehsalının genişləndirilməsi, milli

valyutanın möhkəmləndirilməsi və büdcə gəlirlərinin artması nəticəsində iqtisadi artıma, o cümlədən daxili sosial vəziyyətin yaxşılaşmasına şərait yaradır. Bununla yanaşı dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunan ölkənin milli iqtisadiyyatı müxtəlif xarakterli risklərin təsirindən daha az itkilərlə kənarlaşa bilər.

Bütün yuxarıda qeyd olunan ümumi nəticə bizə bəzi konkret təkliflər və tövsiyyələr verməyə imkan verir. Həmin tövsiyyə və təklifləri aşağıdakı istiqamətlərdə verə bilərik:

- Daha da dərinləşən müasir beynəlxalq əmək bölgüsünün prinsiplərinə uyğun mal qrupları və qrupdaxili mal növləri üzrə ixtisaslaşmanı daha da gücləndirmək.
- AR-nın xarici ticarətlə daha da liberallaşmasına şərait yaradan milli iqtisadiyyatın beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyini gücləndirən amillərə geniş şərait yaratmaq.
- AR-nın beynəlxalq ticarətə inteqrasiya olunma prosesində regional əngəllərin və çətinliklərin yox edilməsinə dövlət dəstəyini gücləndirmək.
- AR-da milli sahibkarlıq subyektlərinin ixrac yönümlü malları və xidmətləri ilə beynəlxalq bazarlara sərbəst çıxışının iqtisadi və inzibati vasitələri fəallaşdırmaq və həmin vasitələrin dövlət tərəfindən stimullaşdırılmasını gücləndirilmək.
- Beynəlxalq nəqliyyat və kommunikasiya sistemini səmərəli şəkildə təkmilləşdirmək.

Qeyd olunan məsələlərin həlli ölkəmizin xarici ticarət potensialının daha sürətlə üzə çıxarılmasında yeni sənaye mərkəzlərinin, texno-parkların, loqistika mərkəzlərinin yaradılması ölkə daxili və eyni zamanda beynəlxalq ticarət əlaqələrinin böyüdülməsində xüsusi rol oynaya bilər. Milli sənayenin son dövrlərdəki kompleks inkişafı istehsal dövriyyəsinə daha perspektivli mineral-xammal resursları və eyni zamanda son sənaye malları cəlb etməyə imkan verəcəkdir. Mineral-xammal resurslarından kompleks istifadə, o cümlədən yerli şəraitin dəqiq uçota alınması ilə həmin resurslardan son istehlak malları istehsalının genişlənməsinə şərait yaradır, əmək məhsuldarlığını yüksəldir, rəqabət

qabiliyyətli iqtisadi inkişafa sərf edilən vaxtı qısaltmağa imkan verir. AR-nın beynəlxalq ticarət əlaqələrinə inteqrasiya edilməsinin zamanca qısalması isə müasir dövrün tələbləri nöqteyi-nəzərindən xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

İtaliya ilə xarici iqtisadi əlaqələrin davamlı olaraq tərəqqi etdirilməsi və ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiya etməsi, idxal-ixrac əməliyyatlarının inkişaf etdirilməsini tələb edir. Əhalinin rahat yaçamını təmin etmək üçün dövlətləararsı ticarətin tərəqqisinə stimul vermək, rəqabətə davamlı məhsulların dünya bazarına çıxarılmasına dövlət dəstəyinin artırılması iqtisadi inkişafı sürətləndirən əsas amillərdən biridir. İqtisadi tərəqqi modeli milli maraqlar baxımından açıq olması əsas şərtlərdəndir. Məqsəd xarici iqtisadi əlaqələrin üstünlüklərindən faydalanaraq daxili iqtisadi inkişaf modelinin imkanlarını həyata keçirmək və əhalinin tələbatını ödəməkdir. Bununla bağlı olaraq aşağıdakı amillərin nəzərə alınmasını vacib hesab edirik:

- əmtəələr və xidmətlərin beynəlxalq ticarətinin inkişafı ;
- dövlətlərarası elmi mübadilənin artırılması;
- ölkəmizin dünya iqtisadiyyatının xarici idxal və ixracatda payı;
- beynəlxalq valyuta-maliyyə və kredit münasibətlərinin inkişafı;
- dövlətlərarası iqtisadi inteqrasiyanın tərəqqi etdirilməsi;
- kasıblıq səviyyəsinin zəifləməsi;
- milli sərvətin tarazlaşdırılmış istifadəsinin təmin olunması;
- iqtisadi məkanın qorunması üçün dövlət dəstəyinin olması.

3.3. Azərbaycan və İtaliya arasında ikitərəfli qarşılıqlı investisiya qoyuluşu üzrə mövcud potensiallardan effektiv istifadə yolları

Ölkəmizdə son zamanlar neft sektoru ilə bərabər qeyri-neft sahəsi də intensiv olaraq inkişaf edir, toxuculuq, kənd təsərrüfatı, qida sənayesinin inkişafı mühüm istiqamətdir. Musayev bir çox xarici şirkətlərin buraya investisiya qoyduğunu qeyd edib və İtaliya şirkətlərini də fəal əməkdaşlığa çağırıb. Xanım Traldini vurğulayır ki, İtaliya iş adamları tərəfindən Azərbaycana böyük maraq var. Qeyd edib ki, səfərin məqsədi yalnız AR iqtisadiyyatına italyan şirkətlərinin investisiya qoyması

deyil, AR şirkətlərinin də İtaliya bazarına çıxışına zəmin yaratmaqdır. İtaliyada 4,5 mln-dan çox şirkət vardır. İki ölkə arasında ticarət dövriyyəsinin 315 mln. dollar olması İtaliya hökumətini qane etmədiyindən gələcəkdə əməkdaşlıqda bu rəqəmin daha da artacağı gözlənilir.

Avropa qitəsinin əsas ölkələri olan Fransa və İtaliya Azərbaycanın ən böyük iqtisadi tərəfdaşlarıdır. Hər iki ölkə ilə olan qarşılıqlı əlaqələrin imkanları olduqca çoxşaxəlidir. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, Fransa və İtaliya iqtisadi inkişaflarına görə, dünyanın aparıcı sənaye dövlətlərinin "böyük yeddiliyinə” daxildir. Avropa Birliyində söz sahibi olan Fransa dünyanın beşinci iqtisadi gücüdür. Bu ölkə dünya ÜDM-nin 5 faizini və dünya ticarətinin 6 faizini formalaşdırır.

Avropada ümumi iqtisadi göstəricilərə əsasən, Almaniyadan sonra II yerdə durur. Sözsüz ki, bütün bunlar AR kimi tərəqqiyə meyilli iqtisadiyyatı olan bir ölkənin diqqətini çəkməyə bilməz. Biz İtaliya və Fransa iqtisadiyyatının yüksək sənaye və modern texnologiyalar əsasında yarandığını əsaas götürsək, onda iqtisadiyyatımızın tərəqqisi üçün bu ölkələrin imkanlarından nə qədər faydalana biləcəyimizi aydın görə bilərik. Elə AR da öz tərəqqi imkanlarına və enerji vəsaitlərinə görə İtaliya və Fransa şirkətləri üçün çox faydalı ölkədir. Ona görə ki, AR-da zəngin sərmayə mühiti var. Dövlətlərarası iqtisadi təşkilatların hesabatlarında iqtisadiyyatımız üçün müsbət proqnozlar qeyd edilir ki, nəticədə bu Azərbaycanı Avropa şirkətləri üçün cəlbedici edir. Prezidentimizin səfərinə Fransanın və İtaliyanın əsas şirkətləri çox böyük maraq göstərdilər. Səfər boyu Prezident İlham Əliyev həmkarları və başqa rəsmi şəxslərlə yanaşı, dünya iqtisadiyyatında xüsusi rol oynayan şirkət başçıları ilə də ciddi görüşlər təşkl etdi. Lakin bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, Fransaya səfər zamanı 2,4 milyard dollarlıq sövdələşmə imzalandı. İqtisadçılara görə, bu anlaşmalar dövlətimizə çox böyük iqtisadi dividendlər qazandıracaq. İqtisadi və Sosial Tərəqqi Mərkəzinin sədri Vüqar Bayramov da bu fikirdədir. Təcrübəçi "Şərq”ə açıqlamasında Avropanın əsas rəhbər ölkələri ilə imzalanan iqtisadi müqavilələrin və sazişlərin geniş əhəmiyyətə sahibdir. (Əliyev.R.B. Bakı: 2001. Səh 29-31)

AR-95 İtaliya şirkətinin qeydiyyatdan keçdiyini, bu şirkətlərin dövlət əsaslı 41 podrat proyektində iştirak etdiyini diqqətə çatdırıb. Vurğulanıb ki, İtaliya Azərbaycanının əsas ticarət tərəfdaşıdır və ixracda ilk yerdədir.

Hazırda İtaliya ilə Azərbaycan arasında investisiyaların təşviq edilməsi və qorunması haqqında yeni müqavilə layihəsi, energetika, ölkələr arasında aqrar sənaye, infrastruktur, logistika, neft-kimya və digər sahələrdə əməkdaşlığı nəzərdə tutan birgə Fəaliyyət Planı üzərində iş görülür. İtaliyanın və eyni zamanda AR-nın enerji sektorunda uğurla əməkdaşlıq etdiyini və bu sektorda birgə proyeklər həyata keçirildiyini nəzərə çatdıran Şahin Mustafayev AR-nın qeyri-neft sektoru sahəsində İtaliya ilə əlaqələrin böyüməsində maraqlı olduğunu, turizm, kənd təsərrüfatı, energetika, nəqliyyat, humanitar və s. sahələrdə əməkdaşlığın böyüməsi imkanlarını vurğulayıb.

AR İtaliyaya qeyri-neft ixracının artırılmasında işlər görür. Əməkdaşlıqda əsas məqamlardan biri qeyri-neft sahəsinin tərəqqisi ilə bağlı edilən müzakirələr və imzalanan müqavilələr idi. AR qeyri-neft sahəsində Avropanın Birliyinin üzvü olan ölkələrlə əməkdaşlığı gücləndirməkdə, bu sahəyə daha çox investisiya cəlb etməkdə maraqlıdır. İtaliyadan, Fransadan ölkəmizə xarici investisiyaların gəlməsi yeni texnologiyaların idxalı baxımından çox vacibdir. Bu yaxınlarda Azərbaycan və İtaliya arasındakı müqaviləyə görə, SOCAR-ın iştirakı ilə Sumqayıtda yeni tipli zavod inşa edildi. Bu zavodun inşa edilməsi AR-nın idxaldan asılılığını yox etmək baxımından vacibdir. Bundan başqa müasir ixrac imkanları deməkdir. İtaliya və AR arasında əməkdaşlıq nəticəsində qurulan zavod ölkəmizin qeyri-neft ixracatında təxminən 20 %-ə yaxın artım deməkdir. O cümlədən, mərhələli şəkildə 80 milyon dollara yaxın idxalın əvəzlənməsi deməkdir. İkili əməkdaşlıqlar idxalın əvəzlənməsinə və ixracın genişlənməsinə şərait yaradır. Dövlət başçısının Fransa səfəri, İtaliya rəhbərinin AR-na gəlişi nəticə etibarı ilə Azərbaycanla Avropa Birliyi arasında əlaqələrin böyüməsinə səbəb olur.

Bu isə yeni layihələrin və proqramların icrası deməkdir.

DSK-nın verdiyi məlumatlara görə bu dövr (2000-2018-ci illər) ərzində qeyri-neft sektoruna daxil olmuş ümumi BXİ-nın 2588.3 mln. dolları (23.7%-i) Türkiyə,

614.4 mln. dolları (6.6%-i) Almaniya, 1649.4 mln. dolları (15.2 %-i) Böyük Britaniya, 1135.0 mln. dolları (10.3%-i) Niderland, 911.7 mln. dolları (8.4 %-i) ABŞ, 757.8 mln. dolları (6.8 %-i) RF, 717.5 mln. dolları (6.6%-i) BƏƏ, 143.8 mln. dolları (1.3%-i) İtaliya, 138.3 mln. dolları (1.4%-i) Fransa, 97.2 mln. dolları (0.9%-i) Çin və 92.0 mln. dolları (0.8%-i) İran müəssisələrinin payına düşüb (diaqram 6).

Diaqram 6. Azərbaycanın qeyri-neft sektoruna axan xarici investitisiyalar (2010-2018)

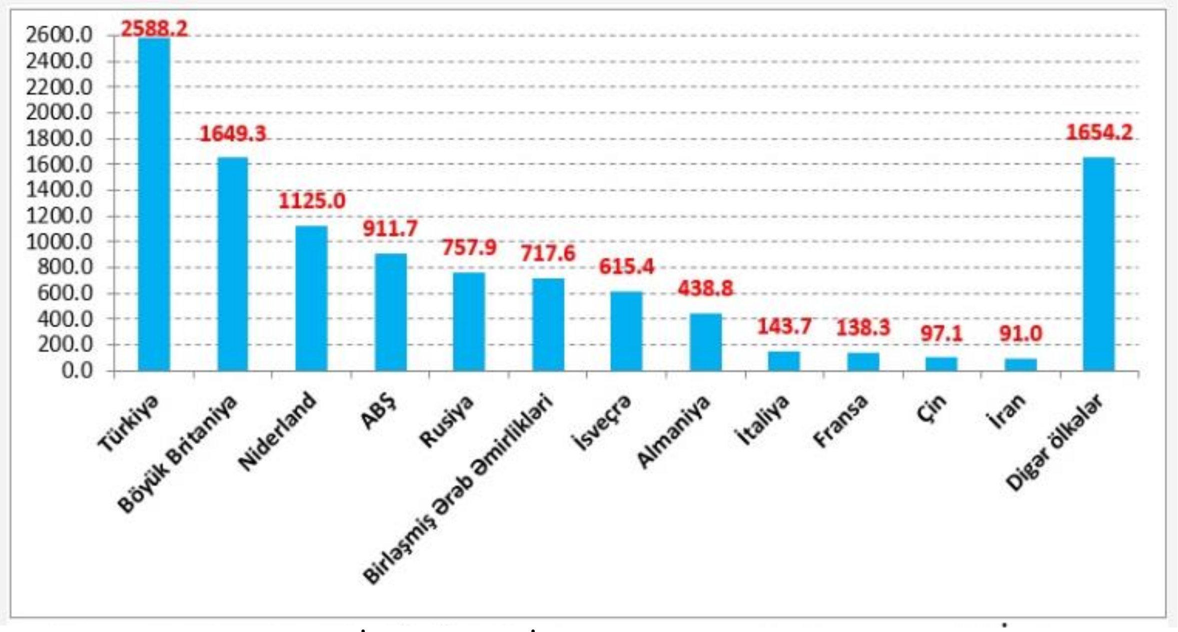

Mənbə: Bakı Araşdırmalar İnstitutu (BAİ) **https://bakuresearchinstitute.org/az/foreign-direct-investment-in-azerbaijans-economy-current-status-development-trends-and-challenges/**

Ölkəmiz üçün qeyri-neft sahəsinin tərəqqisi prioritetdir. Son dövrlər cəhd edirik ki, bu sahəyə daha çox xarici investisiya qoyulsun. İtaliya, Fransa və Avropa Birliyinin başqa ölkələrindən gələn investisiyalar qeyri-neft sahəsinin tərəqqisi, xüsusən 2014-cü ildən etibarən bu ektorda həyata keçirilən intensiv iqtisadi islahatlarla bağlıdır. Ölkəmiz post-neft dövründə qeyri-neft sahəsinin dirçəlməsi üçün əlindən gələni edir. Bütün xarici səfərlərdə, əlaqələrdə qeyri-neft sahəsinin təkmilləşdirilməsinə, sərmayə cəlb olunmasına üstünlük verilir. Xarici investorlar üçün Azərbaycan bazarı çox əlverişlidir. Həmçinin AR tərəfindən xarici investorlara verilən zəmanət Avropa Birliyindən daha çox sərmayənin ölkəmizə gəlməsinə zəmin yaradır. (Məmmədov. N.M, Bərxudarov. M. İ “İqtisadi təhlükəsizlik” Bakı: 2006, səh-87. 5. Xasbulatov. R. İ Bakı. 2014 səh -709)

Günümüzdə İtaliya Azərbaycanın strateji tərəfdaşı və ən nəhəng ticarət tərəfdaşıdır. İtaliya neft müqabilində AR-na ödədiyi pulun bir qismini investisiya kimi öz iqtisadiyyatına çəkmək istərdi. İtaliyanın Azərbaycan səfiri Mario Baldini AR-nın sahibkarlarını İtaliyaya investisiya yatırmağa dəvət edir və qeyd edir ki, ölkəmiz investisiyalarının İtaliyaya cəlb edilmısi və artırılması mütləqdir. Səfir İtaliyada biznes qurmağın yararlarını qeyd edir. Söz verilir ki, AR sahibkarları və turistləri üçün İtaliyaya viza alınmasında əksər hallarda problemlərin həll edilməsində böyük işlər görüləcək.

Ölkəmizdə İnvestisiyaların və İxracın Təşviqi Fondunun (Azpromo) başçısı Rüfət Məmmədov informasiya verir ki, hazırda AR-da İtaliyanın 28 şirkəti işləyir və investisiya qoyur. Bu investisiyaların həcmi 47 mln. dollardır ki, nəticədə bu böyük göstərici hesab edilməz və onun artırılması üçün potensial vardır. R.Məmmədov vurğulayıb ki, bugünə kimi AR və İtaliya arasında 16 hökumətlərarası sənəd imzalanıb ki, bunlardan investisiyaların müdafiə edilməsi və ikiqat vergitutmadan xilas olunmağa dair müqavilələr əsasdırlar.

Avropa Birliyini təmsil edən dövlətlərlə ticari və iqtisadi münasibətləri tərəqqi etdirmək rəsmi Bakı üçün prioritet məsələdir. AR-nın xarici ticarət dövriyyəsinin təxminən yarısı Avropa Birliyinə məxsus olur. Adətən, İtaliya dövləti AR ixracatında vacib rol oynayan ölkələrdən biri hesab edilir.

AR İtaliyaya enerji məhsulları ixrac edir. O cümlədən, il ərzində 494 milyon dollarlıq məhsulu Fransaya eksport edir. Fransa və İtaliya Azərbaycana istiqamətlən birbaşa xarici investisiya da çox böyül paya sahibdir. Ümumi investisiyaların 7.4 %-i Fransaya aid olur. Prezidentimizin Fransaya son səfərində cəlbedici məqamlardan biri məhz investisiyanın AR-na cəlb edilməsi yönündə imzalanan anlaşmalar oldu. Prezidentin rəhbərliyi ilə AR-nın nümayəndə heyəti 2 milyard dollardan çox investisiyanın ölkəmizə cəlb olunması ilə bağlı qarşı tərəflə anlaşmalar imzaladı. Vurğulamaq lazımdır ki, İtaliya prezidentinin Azərbaycana gəlişi və dövlət başçısı İlham Əliyevin Fransaya səfəri Aİ ilə AR arasında münasibətlərin güclənməsinə xüsusi təkan olacaqdır. (Sarıyev Ə.B., 6 yanvar 2015- ci il, səh.5)

Torpaqlarımız işğal edildiyi üçün AR tərəfi silahların alınmasına böyük vəsait ayırmaq məcburiyyətindədir. Bu baxımdan hərbi xərclərimiz həmişə çox olur. Normal şəraitdə dövlətlərin heç biri məcbur olmasa hərbi xərcləri çoxaltmaq istəməz. Ona görə ki, bu zaman kifayətə qədər maddi vəsait xərclənir. Lakin indiki vəziyyətdə AR silah arsenalını yüksəltməlidir. Fransa və İtaliya yeni silahlar istehsal edən ölkələrdir. Uzun zamandır Azərbaycan silah ticarətində RF, İsrail və bəzi başqa ölkələrlə tərəfdaşlıq edir. Lakin Avropa ölkələri - İtaliya və Fransa ilə əməkdaşlıq modern hərbi texnikaların alınması və silah ticarətində daha çox seçim imkanı deməkdir. Silahların normal qiymətə alınması da vacib məsələdir. Yəni, Avropa ölkələri ilə əməkdaşlıq yeni silah-sursatın əldə edilməsi ilə bərabər, həm də iqtisadi nöqteyi-nəzərdən əlverişlidir. Seçim imkanı olan AR bir neçə ölkədən müvafiq qiymətə silah ala bilər. Şübhəsiz ki, bütün bunlar eyni zamanda ölkəmizin hərbi qüdrətinin çoxalması mənasını verir.

NƏTİCƏ

“Azərbaycan və İtaliya iqtisadi əlaqələrinin müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri” mövzusunda aşağıdakı nəticələrə gəlinmişdir:

1. Xarici ticarət siyasətinə dair yuxarıda göstərilən klassik və neoklassik nəzəriyyələrin müqayisəli təhlili bir daha göstərir ki, ayrı-ayrı dövrlərdə dünya ölkələrinin milli iqtisadi maraqlan yalnız idxal və ixrac əməliyyatlarının optimal tənzimlənməsi əsasında mümkün olmuşdur. Müasir dövrdə də xarici ticarət nəzəriyyələrinin üstünlüklərindən və prinsiplərindən geniş formada istifadə olunur. Fikrimizcə, göstərilən bütün xarici ticarət nəzəriyyələrinin hər birinin bu və ya digər elementlərindən milli maraqlar naminə istifadə etmək mümkündür.

2. Xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsi vasitələrinin bu iki qrupu arasında prinsipial fərq mövcuddur. İqtisadi metodlardan istifadə olunması zamanı xarici yaxud yerli əmtəənin seçilməsi hüququ istehlakçıda saxlanılır ki, o da bu seçim zamanı qiyməti, keyfiyyəti və məhsulun çatdırılması şərtlərini əsas götürür. İnzibati metodlardan istifadə olunması zamanı isə bazar mexanizmi pozulur, əmtəələrin assortimenti azalır, onların əldə edilməsi imkanları daralır və istehlakçının məhsul seçimi məsələsi faktiki olaraq məcburi yolla yerli məhsulların xeyrinə həll edilir.

3. Son illərdə iki ölkə arasındakı iqtisadi əlaqələrin indiyə qədər analoqu olmayan yeni keyfiyyətdə və yeni keyfiyyət mərhələsinə keçid etdiyini bu tədqiqatın bəlkə də ən mühüm nəticəsi kimi qeyd edilməlidir.

4. İtaliyanın Azərbaycan üçün əsas ticarət partnyoruna çevrilməsi, habelə ikitərəfli investisiya qoyuluşları bu yeni səviyyənin göstəricisidir. Lakin paralel olaraq onu da vurğulamaq olar ki, əlaqələrin indiki səviyyəsi mümkün potensialdan çox zəifdir. Bunun üçün tədqiqat zamanı işdə verilmiş cədvəllərə və burada verilmiş əmtəə qruplarına nəzər salmaq kifayətdir.

5. Yüngül və yeyinti məhsullarının idxal və ixracında bu özünü daha qabanq göstərir. İki ölkə arasında ikitərəfli ticarət mübadiləsinin obyekti olan malların çeşidinin azlığı narahatlıq doğurmaya bilməz. Azərbaycan İtaliyaya cəmi 14 adda məhsul ixrac edir, İtaliyadan isə 85 adda mal idxal edir.

6. Hal-hazırda dünya ölkələri arasındakı əlaqələr yalnız siyasi əlaqələrlə məhdudlaşmır, əksinə ölkələr arasında mövcud olan iqtisadi əlaqələr siyasi əlaqələrə olduqca böyük təsir göstərir, bir-biriləri ilə yaxşı müştəri əlaqələri olan ölkələr arasında ehtimal olunan gərginlik və müharibəni kəskin şəkildə sakitləşdirə bilir.

7. "Azad ticarət" ölkələrə ucuz qiymətə məhsul idxalı üçün lazımi şərait yaratmaqdan əlavə həmin ölkələrin vətəndaşları üçün müxtəlif çeşidli və rəngarəng məhsullar və yüksək yaşayış səviyyəsi ərməğan edə bilər. Elə bu səbəbdən də, azad ticarət onlar arasında olduqca səmimi siyasi əlaqələrin güclənməsinə və beynəlxalq səviyyədə sülh və təhlükəsizliyin bərqərar olunmasına əvəzolunmaz töhfələr verir.

Hazırkı şəraitdə Azərbaycanın İtaliya ilə ticarət əlaqələrini tərəqqi etdirmək üçün münasib ilkin imkanlara malikdir, ölkəmizin təbii ehtiyatlan və mülayim təbii iqlim şəraiti, inkişaf etmiş sənayesi, müəyyən elmi-texniki potensialı, kifayət qədər ixtisaslı işçi qüvvəsi vardır. Bu səbəbdən də qardaş Türkiyə Respublikasına ixracatı artırmaq üçün bu ölkənin zəruri ehtiyacları öyrənilməlidir.

İtaliya Respublikası ilə xarici iqtisadi münasibətlərin davamlı olaraq tərəqqi etdirilməsi və AR iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiya olunması, idxal-ixrac əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsini tələb edir. Əhalinin rahatlığının təmin edilməsi üçün dövlətlərarası ticarətin tərəqqisinə stimul vermək, rəqabətə davamlı məhsulların dünya satış mərkəzinə çıxarılmasına dövlət dəstəyinin artırılması iqtisadi inkişafı sürətləndirən əsas amillərdən biridir. İqtisadi tərəqqi modeli milli maraqlar baxımından açıq olması əsas şərtlərdəndir. Məqsəd xarici iqtisadi münasibətlərin üstünlüklərindən faydalanaraq daxili iqtisadi inkişaf modelinin imkanlarını həyata keçirmək və əhalinin tələbatını ödəməkdir.

TƏKLİFLƏR

Bununla əlaqədar olaraq aşağıdakı təklifləri qeyd etmək istərdim:

1. İki ölkə arasında əmtəələr və xidmətlərin beynəlxalq ticarətinin inkişafı ;
2. İki ölkə arasında beynəlxalq iqtisadi sferada elmi mübadilənin artırılması;
3. Ölkəmizin İtaliya iqtisadiyyatının xarici idxal və ixracatda payının yüksəldilməsi;
4. İki ölkə arasında beynəlxalq valyuta-maliyyə və kredit münasibətlərinin inkişafı;
5. Dövlətlərarası iqtisadi inteqrasiyanın tərəqqi etdirilməsi;
6. İqtisadi məkanın qorunması üçün dövlətlər arası dəstəyinin olması.
7. İki ölkə arasında gömrük rüsum normaları ölkə iqtisadiyyatının vəziyyəti nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilir. Belə ki, iqtisadiyyatı böhran halında olan ölkələrdə malların rəqabət qabiliyyəti aşağı olur və bu cür ölkələr daxili bazarı qorumaq üçün yüksək rüsum normalarından istifadə etməlidirlər. İEOÖ isə yuxarıdakı ölkələrdən aşağı, İEÖ-dən isə yüksək rüsum normaları tətbiq edirlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. Ələkbərov. Ə.H, Vəliyev. M.Ə, Məmmədov. S.M “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər” Bakı 2010. Səh- 118-122
2. Ələkbərov. Ə.H, Vəliyev. M.Ə, Məmmədov. S.M “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər” Bakı 2010. Səh- 118-122
3. Əliyev. R. B. “İqtisadi təhlil nəzəriyyəsi” Bakı: 2011. Səh 29-31
4. Hacıyev F.Ş. Azərbaycan Respublikasında ixrac potensialının stimullaşdırılmasında vergitutma amilləri//Azərbaycanın Vergi jurnalı, Şamaxı: Azərbaycan, 2017, № 1(133). 37-50 s.
5. Kərimli. İ. A. “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin münasibətlərin müasir problemləri” Bakı. 2006. Səh-78-81
6. Məmmədov. N.M, Bərxudarov. M. İ “İqtisadi təhlükəsizlik” Bakı: 2006, səh-87. 5. Xasbulatov.
7. R. İ “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər” Bakı. 2014 səh -709
8. Nəsibli.M.A “Tədqiqat: Azərbaycanda ticarət dinamikası və ticarət məhdudiyyətlərinin adambaşına düşən xərcləri”, Azad Düşüncələr Assosiasiyası, Bakı, 2015
9. Sarıyev Ə.B. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişaf dinamikası. “Respublika” qəzeti, 6 yanvar 2015- ci il, səh.5.

Xarici dildə

1. Dökmen, Gökhan (2015), “C.S.Milinin Maliye Politikalarının Etkinliğine Yönelik Paradigmaları:”, Süleyman Demirel Üniversitesi S.B.E. Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 14, ss. 291-316.
2. Feride G.D. Kalkınma ekonomisi. Efil Yayınevi, 2016, 348 s.
3. Gottfried Haberler's (2011) Principle of Comparative Advantage, 44, 210-47.

4. Karagül M. Beşeri sermayenin iktisadi gelişmedeki rolü. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi yayınları, 2015, 37 s.

5. Menkyu Q. Ekonomiksin prinsipləri. Bakı: İqtisadiyyat Universiteti, 2014, 836 s. S.50-53 S.50-53

1. Linder, S. B. (2011) An Essay on Trade and Transformation. New York: Wiley and Sons.p.125

2. Linder's Trade Thesis. (2013) Southern Economic Journal 40:2, 262–68.

3. Porter, M, The Competitive Advantage of Nations, THE FREE PRESS, A Division of McMillan, Inc., New York, 2015, p. 185

4. S. Fobock ve G. Simmonds (2015). "Fiscal Adjustment in OECD Countries: Composition and Macroeconomic Effetcs", Papers, 48.

5. Sümer, Kutluk Kağan (2013), Adam Smith ve David Ricardo'nun İktisadi Büyüme Analizleri Beşir Kitabevi, İstanbul.s.205 S.21

6. The Heckscher-Ohlin (Factor Proportions) Model BIS Papers, No. 65, 2012, pp. 51- 81

7. THE RIO DECLARATION ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT. https:// www.unesco.org/education/pdf/RIO_E.PDF

1. Буторина О.В., Цибулина. А.Н., 2011. Политика в области образования и культуры. В: Буторина О.В., ред. Европейская интеграция: учебник. Москва: Издательский дом "Деловая литература", p. 385.

2. Елена МАСЛОВА. ИТАЛИЯ: ОБРАЗОВАНИЕ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

3. Е.А Маслова - Современная Европа, 2014 - sov-europe.ru

İnternet resursları

1. http://marja.az/news/37847

2. http://www.exportiamo.it/aree-tematiche/12792/azerbaigianitalia-partnership-energetica-e-relazioni-commerciali-sempre-piu-forti/

3. https://www.exportiamo.it/aree-tematiche/12798/azerbaigian-italia-partnership-energetica-e-relazioni-commerciali-sempre-piu-forti-parte-ii/
4. https://www.economy.gov.az/article/2017-ci-ilde-azerbaycan-respublikasinin-xarici-ticaret-elaqeleri/28212
5. https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=3995
6. https://customs.gov.az/

Əlavələr

Cədvəllərin siyahısı:

Cədvəl 1. İnformasiya iqtisadiyyatı və sənaye iqtisadiyyatı..............................28
Cədvəl 2. İnformasiya iqtisadiyyatının və sənaye iqtisadiyyatının metodları....28
Cədvəl 3. Klassik ticarətlə Elektron ticarətin müqayisəsi……..................…...29
Cədvəl 4. İtaliyanın ümumi daxili məhsulun artım tempi (2010-2018-ci illər)..36
Cədvəl 5. İtaliyanın ödəniş balansının əsas göstəriciləri, milyon ABŞ dollar... 39
Cədvəl 6. Xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası 2010-2017…....................…46

Sxemlərin siyahısı:

Sxem 1. E-ticarət marketlərinin ilk onluğu..33

Diaqramların siyahısı:

Diaqram 1. Dünya üzrə elektron ticarətin satış həcmi………………....……33
Diaqram 2. Rəqəmsal iqtisadiyyatda alıcıların sayı (mlrd.nəfər)………..…...34
Diaqram 3. İtaliya: 2009-cu ildən 2019-cu ilə qədər işçi qüvvəsinin həcmi (milyonlarla)...38
Diaqram 4. İtaliya: 2018-ci ildə əsas ixracat tərəfdaşları................................41
Diaqram 5. İtaliya: 2018-ci ildə əsas idxal partnyorları…………..……….....42
Diaqram 6. Azərbaycanın qeyri-neft sektoruna axan xarici investitisiyalar (2010-2018)………… …………………………………………...……….....66